

Kudüs Yolcusu A. Koptev'in İstanbul Hatıraları (1887)

A. Koptev's, Passenger of Jerusalem, Istanbul Remembrances
(1887)

Fatih ÜNAL*

Öz

İstanbul, hacı olmak maksadıyla Rusya'dan yola çıkan Müslüman olsun Ortodoks Hıristiyan olsun tüm Rusya vatandaşları için hem transit bir nokta hem de her iki inancın kutsal değerlerini barındıran ve kutsal vazifeyi bir nevi tamamlayan bir merkez idi. Rusya'da ekonomik ve kültürel refahın arttığı, Pan-Ortodoks politikalara önem verildiği ve bu çerçevede seyahat güvenliğinin ve kolaylığının sağlandığı 19. asırda hac ziyaretlerinde büyük bir artış yaşandı. Kutsal topraklara yolculukta Odessa'dan başlayan seyahatlerin ilk durağı İstanbul olduğundan Kudüs yolcularının bazıları İstanbul'da geçirdikleri süreyi kaleme aldı. Bunlardan biri olan Koptev 1887'de Odessa'dan vapurla yola çıkıp, İstanbul, İskenderiye ve Kahire üzerinden Yafa ve Kudüs'e yaptığı hac seyahatinde, gidiş ve dönüşte uğradığı ve bir süre konakladığı İstanbul'a dair gezilerini, gözlem ve intibalarını, kendinden sonraki Rus hacılara rehberlik yapması maksadıyla kitap olarak yayınladı. Bu çalışmada onun gezi seyrinden yola çıkarak İstanbul'da Rus hacıların öncelik verdiği ziyaret mekânları başta olmak üzere, İstanbul'daki Rus lobisi, İstanbul'un sosyal ve gündelik hayatına dair gözlem ve intibaları ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Koptev, Büyükdere, Balıklı, Prens Adaları, Panteleymonsk

Abstract

Istanbul was a transit point for both Muslim and Orthodox Russian citizens, who leaves Russia with the aim of pilgrimage and it is also a center which contains sacred places for both religions, by which these citizens can complete their holy mission. In the 19th century, there has been a huge increase in the pilgrimage as a result of the increasing economic and cultural prosperity in Russia, the emphasis on Pan- Orthodox policies, and ensured security and ease of travel. Some of the

* Doç. Dr. , Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, (fatihunal68@hotmail.com)

Jerusalem passengers, who started their journeys from Odeassa, wrote their memories in Istanbul, since Istanbul was the first stop to the journey of Holy Land. Koptev, one of these passengers, started his journey with a boat from Odessa in 1887. Through his pilgrimage to Jaffa and Jerusalem, he passed by Istanbul twice and stayed for a while. After his journey, he wrote a book in order to guide Russian pilgrims and he also includes his observations and impressions about İstanbul in the book In this study, based on his notes, we will examine especially his observations and impressions on the places in Istanbul, that Russian pilgrims give priority, the Russian lobby in Istanbul, and the social and daily life in Istanbul.

Key Words: Koptev, Büyükdere, Balıklı, the Princes' Islands, Panteleymonsk

Giriş

Ruslar Hıristiyanlığı kabul ettikleri 11-12. asırlardan itibaren üç büyük dinin kutsal mekânlarının bulunduğu Kudüs'e hac ziyaretlerine başlamıştır. Ruslar için kutsal topraklara yolculuk yapmak maddi külfeti yanı sıra; uzun, zahmetli ve bir o kadar da tehlikeli olduğundan orta ve yeniçağlarda hacca gidenlerin sayısı az olup, onlar da ya din adamları ya da varlıklı kişiler olmuştur. Rus hacıların Kudüs'te ziyaret ettikleri yerlerin başında, içerisinde Hz. İsa'nın mezarının bulunduğu inanan Kamâme Kilisesi ile Hz. Musa'nın Tanrı ile konuştuğu ve *10 Emir*'i aldığı yer olarak bilinen, Ortodoks Hıristiyanların kutsal mabetlerinden Azize Katherina Mabedi'nin bulunduğu Sina Dağı geliyordu. Yine Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin bulunduğu İskenderiye Hıristiyan hacıların ziyaret ettiği, uğrak yerler arasındaydı. Ortodokslar için dini bakımdan önemli sayılan diğer bir yer ise manastırlarıyla meşhur Kutsal Athos Dağı'nın bulunduğu Aynoroz (Afon) idi. Osmanlı öncesinde ve Osmanlı devrinde İstanbul ise Rus hacıların kutsal topraklara gidiş ve dönüşlerinde hem bir durak, hem de başta Ayasofya olmak üzere, Studios Manastırı (İmrahor Camii), Pantokrator Manastırı Kilisesi (Zeyrek Camii), Vlaherna (Blahernai) Kilisesi, Kora Manastırı (Kâriye Camii) gibi Rus Ortodoks hacıların ziyaret ettiği onlarca kilise, ayazma ve kutsal objelerin yer aldığı diğer mabetleriyle adeta hacım bir parçası sayılıyordu.

Osmanlı döneminde Ortodoks Hıristiyanların kutsal mekânları Osmanlı coğrafyası dâhilinde olduğundan, Rus hacıların bu hudutlar içerisinde güvenle seyahat edebilmeleri Osmanlı-Rus diplomatik ilişkilerinin belli başlı konuları arasında olmuştur. Bu maksatla Osmanlı topraklarına gelen Ruslar İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla Bâb-ı Ali'den gerekli "yol emri" ya da "mürûr tezkeresi"¹ olarak seyahat ediyorlardı. Hac seyahatleri kara yoluyla

¹ Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğunda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl)", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.21, S.33, Ankara 2003, s.105-124.

Balkanlar üzerinden İstanbul'a gelerek başlıyor, İstanbul'dan sonra ise deniz yoluyla devam ediyordu. Rus hacıların karşılaştığı sorunların başında yol güvenliği ve hacılardan gümrük, haraç adı altında para istenmesiydi. Osmanlı devleti Ruslarla yapılan 1700 tarihli İstanbul Antlaşması'nın 12., yine 1774 tarihli Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 8. maddesiyle yol güvenliğinin sağlanacağını ve Rus hacılardan gümrük, haraç, vergi istenmeyeceğini, Osmanlı mülkünde rencide edilmeyeceklerini taahhüt etti². 1783'te yapılan Ticaret Antlaşması'yla Rus reayası ve gemilerinin Karadeniz ve Akdeniz limanlarında serbestçe dolaşabileceklerinin kabul edilmesiyle³ Rusya'dan başlayan hac seyahatleri karadan denizlere çevrilmeye başladı. Bu dönemlerde Rus Ortodoks hac ziyaretleri henüz kitleselleşmediğinden ve bundan da öte hac misyonunun emperyalist maksatlı bir devlet politikası haline dönüştürülmediğinden her iki devlet arasında Rus Ortodoks hacıların kutsal mekânları ziyaretlerinde ciddi krizler yaşanmadı.

Dini, tarihî-kültürel ilginin yanı sıra, 18-19. asırlarda sömürgeci, emperyalist siyaseti öne çıkan ve bu çerçevede Ortadoğu coğrafyasını göz ardı etmeyen Rusya, kutsal topraklara daha fazla önem vermeye başladı. Rus Ortodoksların hac ziyaretleri ise bu siyasetin bir aracı haline getirildi. Balkanlarda Pan-Slav politikalar takip eden Rusya bu defa Rus Ortodoks hacılar vasıtasıyla Osmanlı topraklarında Pan-Ortodoks siyasetini hayata geçirerek batılı rakiplerine karşı Şark Meselesi'nde daha güçlü bir aktör olmanın kanallarını oluşturmak istiyordu. Kudüs'te Hıristiyanlarca kutsal makamların idaresinin Katoliklerden alınarak Ortodokslara verilmesi çabası, Osmanlı topraklarındaki Ortodoksları himâyeye kalkışması, Kırım Harbi'nde aldığı yenilgi ile durdurulmuş olsa da Rusya bu davasından vazgeçmedi.

1856'da Grandük Konstantin Nikolayeviç'in girişimiyle Odessa Rus Kumpanyası (Russkogo Obşestva Parohodstva i Torgovli) kurularak hac ziyaretleri deniz yoluyla daha güvenli, daha rahat, ucuz ve hızlı hale getirildi. 1859'da bizzat Grandük Konstantin Nikolayeviç, 1872'de Grandük Nikola ve 1881'de de Grandük Sergey hac ziyaretleri yaparak, Rus asilzadelerin, bürokratların ve halkın kutsal topraklara ziyaretlerini teşvik ettiler. Böylelikle Rusya'dan hacca gidenlerin sayısında artış oldu. Kudüs'te bir Rus kolonisi kurulmasına hız verildi. 1858'de Kudüs'te başkonsolosluk açıldı. Gayrimenkuller satın alınarak yeni binalar inşa edildi. Rus hacılar için misafirhaneler, hastane, katedral, okul ve kütüphaneler kuruldu. Kutsal topraklara giden hacılara yardımcı olunması, kutsal topraklarda Ortodoksluğun yayılması maksadıyla 1882'de *İmparatorluk Rus Ortodoks*

² *Muahadat Mecmuası*, III, TTK, Ankara 2008, s.218, 258-259.

³ Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, TTK, Ankara 2006, s.186.

Filistin Cemiyeti ihdas edildi. Bu cemiyetin Filistin'deki faaliyetleri sonunda Kudüs'te bir Rus etki alanı oluşturuldu.

Odessa Rus Kumpanyası'nın kurulmasıyla hac seyahatleri neredeyse tamamen deniz yoluyla yapılmaya başlandı. Rusya Müslümanlarının da sıklıkla kullandığı Karadeniz Rus limanları, bilhassa Odessa-İstanbul güzergâhı Rusya'nın her iki inançtan vatandaşlarının İstanbul üzerinden hac seyahatlerini rahatça gerçekleştireceği bir yol oldu. Zira Odessa'dan kalkan vapurlar güvenli ve moderndi. Haftada birkaç defa vapur kalkıyordu ve bu yüzden her zaman bilet bulma imkânı vardı. Bu yol Rusya vatandaşları için en rahat, en güvenli, hızlı ve ulaşımı en kolay olanı idi. 19. asrın sonları ile 20. asrın başlarında Karadeniz Rus limanlarından her yıl binlerce Rusya vatandaşı bu şekilde hac yolculuğuna çıkıyordu.

Rus Ortodoks hacılar için Kudüs'te oluşturulan Rus misyonunun; hanları, kiliseleri, hastaneleriyle bir benzeri hemen hemen aynı dönemlerde İstanbul'da da tesis edilmişti. Gidiş ve dönüşlerinde üç beş gün de olsa İstanbul'da bir süre konaklayan Rus Ortodoks hacıların önemli bir kısmı, Osmanlı devleti üzerinde Rusya tesirinin arttığı 1870'li yıllarda, Ruslar tarafından Galata'da yaptırılmış olan hanlarda ücretsiz konaklıyor, burada iâşelerini temin ediyor, bu binaların çatı katlarında bulunan kiliselerde kendi dillerinde ibadetlerini yerine getiriyorlardı. Buradaki *Panteleymonovsk*, *İlinsk* ve *Andreyevsk* adını taşıyan konak ve mabetlerin dışında İstanbul'da dört Rus kilisesi daha bulunuyordu. Pangaltı'daki Rus Nikolsk Hastanesi bünyesindeki Bizans sitilinde yapılan büyük bir taş kilise olan *Nikolay Çudotvortz Kilisesi*, Pera (Beyoğlu)'da Rus elçiliğinin üst katında *Nikolay Çudotvortz Kilisesi*, Büyük Dere'deki Rus elçiliği yazlık sarayı bünyesindeki *Konstantin ve Elene Kilisesi*, Yeşilköy'de XVII. asır Moskova sitilinde inşa edilmiş olan büyük bir taş kilise İstanbul Rus Ortodoks kiliseleri arasındaydı. Küçük büyük toplam 7 mabet Rus hacıların ve İstanbul'da yaşayan küçük bir Rus azınlığın dışında, Boğaz'da demirleyen Rus ticaret ve askeri gemilerin yolcu ve mürettebatlarına Osmanlı başkentinde kendi dillerinde ibadet yapma imkânı sağlıyordu.

Rus hacıların birçoğu İstanbul üzerinden Kudüs'e giderken gündelik defterler tutmuşlardır. Rus edebiyatında *Hojdenie ya da Hojenie* (hacnâme), sonraları ise *Puteşestvie* (seyahatnâme) türü eserler arasında yer alan bu defterler sonraları kitap olarak yayınlanmıştır⁴. Yaklaşık 17-18. asırlara

⁴ Bunların ilki dini misyonla İstanbul'dan geçerek 1106-1108 tarihleri arasında Kudüs'e hac ziyareti yapan İğumen Danil'dir. O'nun seyahatnâmesi hakkında bkz, *Puteşestvie İğumena Daniila Po Svyatoy Zemle v Naçale XII-go Veka (1113-1115)*, Red. A.S. Norova, S. Peterburg 1864; Sonraki asırlara ait Rus hacname türü eserlerden bazıları şöyledir: İvan

kadar bu seyahat notları, daha çok dini muhtevalı olup, ziyaret edilen kutsal mekânlara dair bilgi verdiği gibi, kendilerinden sonraki hacılara yol göstermesi için güzergâhlar hakkında bilgiler de ihtiva ediyordu. 18. asırdan itibaren seyahatnamelerde artık farklı bir dünya algılayışına sahip gezginlerin “Müslüman Doğu” adlandırdıkları Osmanlı topraklarındaki kutsal yerlerin dışında Osmanlı yaşamını, kültürel gündelik hayatını, siyasi, ticari ve toplumsal vaziyetlerini betimlemeye başladığı görüldü.

Koptev'in Odessa'dan başlayıp, İstanbul, Kahire ve Kudüs'e yaptığı hac yolculuğuna dair yol yazmaları⁵ da 19. asra ait bu türden eserler arasında olup kendisinin de ifade ettiği gibi hacı olmak maksadıyla yola çıkacaklara rehberlik yapması maksadıyla kaleme alınmıştır. Eserde yer adları, tarihi eser ve mekân adları Grekçe ya da Rusça yazıldığından çalışmamızda yaptığımız alıntılamlarda Türkçesi de verilmiştir.

1. Odessa'dan İstanbul'a

Koptev kendisi gibi Kudüs'e hacı olmak amacıyla yola çıkan bir kabileyle 28 Mart 1887'de, merkezi Odessa'da bulunan *Rus Gemicilik ve Ticaret Şirketi*'nin gemilerinden *Kornilov*'la, Odessa limanından ayrılır ve 29 Mart sabahı saat 5'te kapalı bir havada Avrupa ve Asya fenerleri arasından geçerek soğuk kuzeydoğu rüzgarları eşliğinde Boğaz'a girer. Rus seyyahların İstanbul anlatımları, yeryüzünün en güzel, en meşhur bir parçası olan Boğaz'ın güzelliklerini anlatarak başlar. Boğaz'ı ve İstanbul'u ilk defa gören yolcular büyük bir heyecanla güverteye çıkarak gördükleri hisarları, sarayları, leb-i derya yalı ve konakları, tabiat güzelliklerini adeta yarışırcasına birbirine gösterir. Boğaz'da Koptev'in ilk dikkat çektiği mekânlar başta Büyükdere Rus Elçiliği yazlık sarayı olmak üzere İngiliz, Fransız, İtalyan elçilik sarayları, Boğazın Avrupa tarafında Çırağan ve Dolmabahçe Sarayı, Asya tarafında Beylerbeyi Sarayı, “mimari süslemeleriyle çok zarif fakat bakımsız görünen küçük bir köşk” diye tarif ettiği Küçükso Kasrı'dır. Boğazı geçip İstanbul'a yaklaşıldığında, minareli kubbelerin sıklaşması, Galata Kulesi, limanda demirlemiş gemilerin uzaktan

Mihaylov, *Puteşestvie Moskovskogo Kuptsa Trifona Korobeynikova s Tovarişi Vo İerusalim, Egipet i Sinadskoy Gore, Predpriyatoe v 1583 godu*, Moskva 1826; İ. Lukyanov., *Puteşestvie v Svyatuyu Zemlyu Moskovskogo Svyaşennika İoanna Lukyanova 1710-1711*, Moskva 1862; İ.P. Yuvaçev, *Palomniçestvo v Palestinu K Grobu Gospodnyu: Oçerki Puteşestviya v Konstantinopol, Maluyu Aziyu, Sırıyu, Palestinu, Egipet i Gretziyu*, Petersburg 1904; Başlangıcından 18. asra kadar hac maksadıyla yola çıkan Ruslar ya da seyyahlarla ilgili geniş bilgi için bkz, Emine İnanır, *Rusların Gözüyle İstanbul*, Kitabevi, İstanbul 2013.

⁵ A. Koptev, *Vospominanie o Poezdke v Konstantinopol, Kair i İerusalim v 1887 Godu*, S.Peterburg 1888.

orman gibi görünen devasa direkleri şehir merkezine yaklaşıldığının ilk habercileridir. Koptev Tophane'ye geldiğinde karşısındaki manzarayı şöyle tasvir eder:

“Nihayet sabah saat 6.30'da Tophane karşısına demir attığımızda gözlerimizin önünde beliren harikulâde bir tablo ile karşı karşıya idik; Altın Boynuz'u (Haliç) ile Boğaz, uzakta Prens Adaları ile Marmara Denizi, Asya sahilinde amfityatroya yerleşmiş yapılarıyla Üsküdar ve doğrudan gözlerimizin önünde yükselen binaları ve servilerle kaplı Sultan Sarayı'yla (Topkapı Sarayı) İstanbul Burnu (Saray Burnu) görünmektedir. Ulu Ayasofya sanki bütün bu yapılara hükmediyor ve bu büyük kilisenin köşelerindeki minareler, bu tarihi kutsal kilisede ibadete layık görülmedikleri için Ortodoks Hıristiyanlara sitem eder gibi hizmet ediyor”⁶.

Tophane'de gemiden ayrılan Koptev ilk olarak Rus elçiliğine uğrar. İstanbul'a gelen Rus gezginler her ne kadar ülkelerinde iken bu kentin kilise ve mabetlerine dair çok şey okumuş, dinlemiş olsalar da mutlaka rehber eşliğinde gezerler. Bu rehberler bazen yerli bir Rum, bazen bir Ermeni, bazen de İstanbul'da yaşayan bir Rusya vatandaşıdır. Elçilikte kendisine İstanbul'da yaşayan, Türkçe ve Rumca'ya vakıf, şehrin tarihi-turistik mekânlarını bilen, Müslümanların geleneklerine aşina bir Rus rehber tavsiye edilir. Rehberin yanı sıra Koptev, Arhimandrit Antoni'nin *Putevoditel Po Konstantinopolyu*⁷ (İstanbul Rehberi) adlı İstanbul'u tanıtıcı eserini yanından ayırmaz. Hatıralarını kaleme alırken de İstanbul'un tarihine, tarihi mekânlarına ait verdiği bilgilerde bu eserden bol bol istifade ettiği anlaşılmaktadır⁸.

2. Ayasofya (Sv.Sofiya)

Koptev'in ziyaret ettiği ve hakkında bilgi verdiği mekânlardan birisi Ayasofya'dır. İstanbul gezisine de buradan başlamıştır. Bizans döneminde *Hipodrom*, Osmanlı döneminde *At Meydanı* günümüzde ise Sultan Ahmet Meydanı olarak bilinen alandaki tarihi eserlerden Mısır hiyeroglifleriyle kaplı Dikilitaş ve Yılanlı sütun (Burmali Sütun) hakkında bilgi veren gezgin, birbirine sarılmış başları kesik bu anıtla ilgili duyduğu bir rivayeti okuyucusuyla paylaşır. Bu rivayete göre bu yılanların başı İstanbul'u fethettikten hemen sonra bizzat Fatih Sultan Mehmet tarafından kesilmiştir⁹.

⁶ Koptev, *Vospominanie*, s.2-3.

⁷ Arhimandrit Antoni, *Putevoditel Po Konstantinopolyu. Opisaniye Zameçatelnih i Svyatuh Mest*, Odessa 1884.

⁸ Koptev, *Vospominanie*, s.4-10.

⁹ Anıtın 16. yüzyıla kadar tam olduğu ve yılanların başlarının 1700 yılında düştüğü yerli ve yabancı kaynaklarca tespit edildiğinden Fatih Sultan Mehmet'e atfedilen bu vakanın asılsız

Ayasofya İstanbul'a gelen Rusların mutlaka ziyaret ettiği dini mekânların başında gelir. Ortodoks Ruslar için öneminden dolayı Rusya'da Ayasofya hakkında birçok eser kaleme alınmıştır¹⁰. Koptev, Ayasofya'nın tarihi geçmişinden, mimari ölçü ve özelliklerinden, yangın ve depremler sonrası geçirdiği değişikliklerden, Osmanlı sonrası yapılan düzenlemelerden kısa kısa bahseder ve bu arada sitem edercesine “*maalesef o şimdi cami*” yorumunu yapmayı da ihmal etmez. Zira Ayasofya'nın Osmanlılar tarafından camiye çevrilmiş olması tüm Hıristiyan aleminde olduğu gibi Rus dini çevrelerinde de etkisi asırlarca devam eden ağır bir travma olmuştur. 19. asırda artık gücünün zirvesinde olan bir Rusya'nın İstanbul'u ele geçirerek Ayasofya'ya haç koyma zamanının geldiğine inanıldığından, İstanbul'a gelen Rusların Ayasofya'yı gördüğünde en büyük hayali de bir an önce bu mabette haçı görmek olmuştur.

Anlattığına göre ziyareti esnasında caminin girişinde bekçiler vardır ve giriş ücretli olup kişi başı 3-4 Frank alınmaktadır. Ancak sıkı bir pazarlık sonucu 2,5 Frank'a girilmektedir. Giriş ücreti dışında, ayakkabılarla camiye girilmesine müsaade edilmediğinden ya çıkarılması istenmekte ya da üzerine giyilmesi için özel pabuçlar verilmekte ve bunun için ayrıca *bakşış* (bahşiş) adı altında ücret talep edilmektedir. Kendisine ilginç gelen tüm bu kural ve kaidelere riayet eden Koptev camiye çevrildikten sonra Ayasofya'da yapılan değişiklikleri ve bunların orijinal hallerinden okuyucularına kısa kısa bilgiler verir. Camiye girildiğinde çok temiz olduğu, her şeyin düzenli olduğu, yerlerin kıymetli halılarla döşeli olduğu, duvarlardaki dini yazılar, caminin aydınlatma sistemi ilk dikkat çekici unsurlardır. Koptev'in geldiği sırada koro kısmında tamirat devam ettiğinden Ayasofya'nın bu kısmını görememiştir.

Seyyah Ayasofya'dan bahsederken duyduğu ve çok şaşırdığı şöyle bir rivayete yer verir. “1849'da Sultan Abdülmecit'in hükümdarlığı sırasında kilisenin tamirata esnasında sultanın emriyle, 4 adet devasa büyüklükte, altı kanatlı meleğin, peygamberlerin ve havarilerinin figürleri açılmıştı. Abdülmecit bu çalışmalarını seyretti ve ‘Kim bilir, -belki, haleflerimden biri bunları tamamen açmak isteyebilir’ diyerek mozaiklerin mümkün olduğu

olduğu görülmektedir. Ancak bu ve benzeri rivayetlerin bilhassa yabancı seyyahlar tarafından ilgi görmesi ve okuyucularına nakletme arzusu Batılılardaki Doğu'lu ya da Osmanlı algısını göstermesi bakımından anlamlıdır.

¹⁰ Ayasofya üzerine yazılan eserlerden bazıları için bkz, P.A. Matveyevskiy, *Hram Svyatoy Sofii v Konstantinopole*, S. Petersburg 1869; S. Vilinskiy, *Vizantiysko-Slavyanskoe Skazanie o Sazdani Hrama Sv.Sofii Tsaregradskoy*, Odessa 1900; Petr Sladkopevtsov, *O Sostoyaniy Konstantinopolskoy Tserkvi Pod Ígom Turok v Pervie Poltora Veka So Vremeni Vzyatiya Konstantinopolya Magometom II*, Sanktpeterburg 1861; İ.İ. Sokolov, *Konstantinopolskaya Tserkov v XIX Veka*, c.I, S. Peterburg 1904.

*kadar hafif ve istendiği zaman kolayca silinebilecek bir şekilde boyanması yönünde müthiş bir talimat verdi*¹¹.

Osmanlının Batılılaşma ve modernleşme devri padişahları hakkında buna benzer iddia ve değerlendirmeler başka Rus seyyahların hatıralarında da görülmektedir. Bu padişahların Batılı dini-ahlaki değerlere önem verdikleri, hatta Hıristiyanlığa sempati duydukları bile iddia edilir. Bütün bunlar aslında reform dönemi padişahlarının başka bir kültür, din ve medeniyete ait olsa da sanata değer vermeleri, kendinden olmayanlara karşı önyargısız, hoşgörülü yaklaşımları yanlış değerlendirmelere sebebiyet vermiş olmalıdır.

Ayasofya gezisini tamamlayan Koptev, Ayasofya mozaiklerinden kopan parçaların cami bekçileri tarafından çıkışta satıldığına şahit olur ve kendisi de bu kutsal mabetten bir hatıra olarak birkaç tane mozaik parçası satın alır.

3. Fener Patrikhanesi (Patriarhiya/Velikaya Tserkov)

Din ve mezhep yakınlığı dolayısıyla Ruslar İstanbul Rumlarını kendilerine yakın gördüklerinden İstanbul'un gayrimüslim toplulukları içerisinde onlara daha yakın durdukları, sempatiyle yaklaştıkları ve onların sorunlarıyla yakından ilgilendikleri bilinmektedir. Bu bakımdan hemen birçok Rus gezinin İstanbul'da ziyaret ettiği mekânlar arasında Fener semti ve Hıristiyanlık kutsal objelerinin bulunduğu Rum Patrikhanesi ve Aya Yorgi Kilisesi yer almaktadır. Patrikhaneden ve Rum halkın yoğunluğundan dolayı Fener Ruslar tarafından bir Hıristiyan semti olarak tanımlanır. *Patriarhiya* ya da *Velikaya Tserkov* (Büyük Kilise) adlandırılan Rum patrikhanesini ziyaret eden Rus gezginler hatıralarında gerek patrikhane gerekse burada vazifeli din adamları hakkında bilgi verirler.

Koptev'in anlatımına göre patrikhane bu sırada oldukça mütevâzi bir yapıya sahip olup İstanbul sokaklarının büyük bir kısmı gibi dar, kirli bir sokağa açılmaktadır. Koptev, İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra patriklerin büyük kiliselerden kovulduğunu ve Ayasofya'dan sonra tahtlarını buralara taşıdıklarını belirtir. Onun geldiği dönemde Fener Rum patriği olarak V. Dionysius (1887-1891) görev yapmaktadır. Patriğin iki katlı ahşap bir konağı vardır ve konağın önünde küçük bir çiçekliği bulunmaktadır. Koptev Aziz Georgi (Hagios Georgios/Aya Yorgi) Kilisesi'nin süsleme ve yazıtları, mimari hususiyetleri, eşyaları, duvardaki tablolarından bahsettikten sonra Patrik Dionysius hakkında bilgi verir. Buna göre; Dionysius orta boylu, Türk-Arap yüz hatlarına sahip, saf görünümlü, sevimsiz bir tiptir. Patrik sadece Rumca konuştuğundan aralarında tercüman aracılığıyla sohbet edebilmişlerdir. Aralarındaki konuşma o sıralar İstanbul gündeminin önemli

¹¹ Koptev, *Vospominanie*, s.14.

konularından Bulgar meselesi üzerine olmuştur. Patrik bu meselenin talihsiz Bulgar halkının lehine sonuçlanması dileğinde bulunmuş ve Doğu Hıristiyan halklarının birleşmesi ve bütün Ortodoksların birliği için dua ettiğini belirtmiştir. Koptev'e burada şerbet, Türk kahvesi ve sigara ikram edilmiştir.

4. Balıklı Ayazması (Jivonosnago İstoçnika Balıklı)

Patrikhanenin ardından bu defa, şifalı suyu, mukaddes yadigârları, muhteşem servi ormanlarıyla Bizans devrinin en mukaddes ve rağbet gören kilise ve ayazmasının bulunduğu Balıklı (Jivonosnago İstoçnika Balıklı)'ya doğru gezisine devam eden Koptev yolda karşılaştığı manzaraları, İstanbul sokaklarının halini, evleri, sokak köpeklerini şöyle anlatıyor:

“İstanbul'un tarihi surları istikametinde oldukça dar ve kirli sokaklarından geçerek, pislik ve kirden berbat haldeki bir sokağa geldik. Bilhassa sokaklar ve ara sokaklar o kadar dar idi ki, iki kişi yan yana yürüyemiyordu. Üstelik kaldırımlarda öyle çukurlar vardı ki ancak adım gidilebiliyordu. Evler sözün tam anlamıyla birbiri üzerine yapılmış, evlerin hepsi aynı şekilde panjurlu, harem kısımlarının pencereleri parmaklıklıklı ve perdeli idi. Bütün sokaklardaki köpek sürüleri, sanki gerçek ev sahipleri gibiydi. Grubumuzdakiler bazen bu hayvan sürülerini ezmek için yollarını değiştirmek zorunda kalıyorlardı. Zira köpekler yuvalandıkları çöp artıklarının yanından uzaklaşmak istemiyordu”¹².

Koptev, kirli, dar ve köpek sürülerinin bulunduğu sokaklardan geçerek Balıklı'ya ulaşır. Balıklı ayazması ve kilisesinin kuruluşuyla ilgili duyduğu rivayeti şöyle anlatıyor:

“Nihayet oldukça açık bir alana çıktık ve uzaktan bakıldığında mükemmel bir koruluğu olan tepede *Jivonosnago İstoçnika Balıklı* adıyla bilinen küçük bir mabet görüldü. Bu ayazma ile ilgili rivayet şöyle: M.S. 5. asırda İmparator Büyük Lev¹³ henüz sıradan bir savaşçı iken, içmek için su isteyen bir körle karşılaşmıştır. Lev su aramaya başlamış, ancak bulamamıştır. Bu arada yorulmuş ve tam kör adamın yanına dönerken ormandan gelen bir ses duymuştur. ‘Çar Lev! Ormana gir. Orada su bulacaksın ve bu suyla körü iyileştirecek ve susuzluğunu gidereceksin. Burada yaşayan benim kim olduğumu yakında öğrenirsin. Burada benim adıma bir mabet yapmana yardım edeceğim. Ki, orada bütün hayırseverler, samimiyetle bana gelenler, hayırlı dileklerinin yerine getirilmesini sağlayacaklar ve hastalıklardan kurtulacaklar’. Çar Lev kendisinden istenileni tam anlamıyla yerine getirir. İmparator olduğunda Meryem Ana

¹² Koptev, *Vospominanie*, s.18-19.

¹³ I. Leo olarak bilinen Flavius Valerius Leo (457-474).

(Bogomateri) adına kaynağın üzerinde bir kilise yaptırır. Bu kaynak hakkındaki mucizevi söylentiler halk arasında hızla yayılır ve insanlar şifa bulmak için akın akın buraya gelir. Sonraları İmparator Justinianos bu kaynağın suyu sayesinde ağır bir taş hastalığından şifa bulur ve bunun karşılığı olarak eski yerinde yeni ve büyük bir mabet yaptırır. Ne var ki bu mabet iki asır sonra meydana gelen bir depremde yıkılır. Sonraki imparatorlar tarafından yeniden kurulan mabet İstanbul'un zapt edildiği sırada Türkler tarafından tam olarak yıkıldı ve şifalı kaynak taşlarla doldurularak kapatıldı. İstanbul'un düşmesinden birkaç yıl sonra, kaynağın üzerinde küçük bir şapel yapılmasına izin verildi. 1826'da Yunan ayaklanması sırasında bu şapel Yeniçeriler tarafından yıkıldı ve kaynak neredeyse tamamen unutuldu. Fakat bu kaynaktan yayılmaya devam eden şifa ona eski vaziyetini yeniden kazandı. 1830 yılında İstanbul patriği¹⁴, eski kilisenin yıkıntı malzemesinden yeniden inşası için sultandan ricada bulundu ve günümüzde eski yerinde Rusların ve Rumların çabalarıyla küçük bir kilise inşa edildi. Grafinya Orlova Çeşmenskaya¹⁵ kilisenin inşası için 50 bin Piastr¹⁶ harcadı. Günümüzde bu mabet iki katlı olup üst kısmı katedral olarak kullanılmaktadır. Alt kat ise tam kaynağın üzerinde olup oldukça küçüktür. Kaynağın şifalı gücü sadece Hıristiyanlar tarafından değil Türkler tarafından da kabul görmektedir. Türkler şifa bulmak için gruplar halinde özel bir huşu içerisinde kaynağa akın ederler¹⁷.

Koptev kilisenin kuruluşuyla ilgili tarihi hikâyesini bu şekilde anlattıktan sonra kilisenin adı üzerinde durur ve mucizevî balıklarına dair halk arasında yaygın bir rivayete yer verir:

“Dikkate değer bir husus, çok eskiden beri Hıristiyanlar, Türkler, Rumlar buraya Türkçe olarak ‘Baluklı’ demişler ve kilise bu adla anıla gelmiştir. Bu adlandırma yani ‘Baluklı’ adı halk arasında anlatılan şu rivayetten dolayı kalmıştır: Uzun süre kuşatmanın ardından Türkler tarafından İstanbul fethedildiği zaman bu kaynakta yaşayan ihtiyar bir hayırsevere durumu haber vermişler. İhtiyar ‘şu an tavada pişen balıklar ne zamanki canlanır ve kendilerini kaynakta bulurlarsa ancak o zaman bu habere inanırım’ demiş ve

¹⁴ Bu tarihte İstanbul Patriği I. Konstantinos'tur.

¹⁵ 1768-69 yıllarında Rusya'nın Osmanlı'ya karşı yürüttüğü Akdeniz seferlerinde Rus donanması komutanı olup Çeşme'de zafer kazanmış ve bundan dolayı *Çeşmenskiy* soyadını almış olan Aleksey Orlov'un kızı olan Anna Alekseyevna Orlova Çeşmenskaya tüm mal varlığını hayır işlerine adanmış ve birçok ülkede kiliselerin yapımı ve tamirine büyük önem vermiştir.

¹⁶ Piastr, Türkiye'de, Mısır'da, Lübnan'da ve daha başka ülkelerde değişim aracı olarak kullanılan eski İspanyol parasıdır.

¹⁷ Koptev, *Vospominanie*, s.19-21.

gerçekten de balıklar canlanmış ve kaynağa atlamışlar ve bu balıklar güya günümüze kadar büyümeden yaşamaya devam ediyormuş"¹⁸.

5. Vlahernsk Şapeli (Vlahernskaya Çasovaya/Blachernai)

Koptev Balıklı kilisesi ve ayazmasından sonra, hemen yakınında bir mevkide bulunan Vlahern Şapeli'ni ziyaret eder ve bu şapelin eski *Presvyatiya Bogoroditsi Vlahernskiya* (Teotokos ton Blahernon/Blachernai) mabedinin bulunduğu yerde 15 yıl kadar önce inşa edilmiş olduğunu belirtir. Şapelin adı ile ilgili bazı rivayetlere değinen Koptev, rivayetlerden birine göre eskiden mabedin bulunduğu noktada öldürülmüş olan bir Skif Vlahern'den dolayı bu adı almış olduğunu, diğer bir rivayete göre ise, çoğunlukla Haliç'de buraya yakın bir yerde avlanan *lakerda* adında bir deniz balığı türünden adını almış olduğunu nakleder. Anlattığına göre hali hazırdaki şapel Hıristiyan Kürkçüler Cemiyeti tarafından yaptırılmıştır. Koptev'in ziyaret ettiği dönemde burada *Presvyatiya Bogoroditsa* (Hz. Meryem)'e ithafen bir mabet inşa edilmesi için aynı cemiyet tarafından bağış toplama kampanyası yürütülmekteydi.

6. Kâriye Cami (Kahriye-Djami)

Koptev'in bir sonraki durağı Kârie Camii olmuştur. Vlahernsk şapelinden ayrıldıktan sonra İstanbul surlarını takip ederek caminin bulunduğu Edirne Kapı'ya gelen Koptev ziyaret ettiği bu mekânın tarihi geçmişi ve o anki hali hakkında okuyucularına bilgi verir. Buna göre cami Bizans zamanında *Hrista Spasitelya Jiznedovtsa* (Kurtarıcı İsa) adını taşıyan bir Hıristiyan manastır"dır. *Hora* (Khora) adıyla da bilinmektedir. Bu adı taşıması şehrin hemen yakınında olması dolayısıyladır. Bu mabet Bizans mabetlerinin en eskilerinden biridir. Bilhassa İmparator Justinianos bezemeleri ile meşhurdur. Camiye çevrilen kiliselerden biri olmakla birlikte bazı mozaik ikonalar mükemmel derecede muhafaza edilmiştir. Koptev bu mozaikler hakkında bilgi verdikten sonra, bu mabetten Ayasofya'ya uzanan bir yer altı geçidinin olduğu yönünde duyduğu bir rivayeti paylaşır. Ancak onun ziyareti sırasında bu geçit kapalıdır.

7. İstanbul Surları ve Yedikule Zindanı (Semibaşenniy Zamok)

Koptev'in geldiği sırada İstanbul surlarının büyük bir kısmı halen ayakta"dır. Surların yanında birçok noktada surlara yapışık vaziyette özel kişilere ait küçük evler bulunmaktadır. Surların bazı kısımları yarı yıkık vaziyettedir. Kapıların yine bazıları varlığını korumaktadır. Hatta bazısının üzerinde Bizans imparatorluğunun amblemi halen mevcuttur. Bir yerde

¹⁸ Koptev, *Vospominanie*, s.21.

surların bir kısmının sökülmiş olduğuna işaret eden Koptev'e, Türklerin İstanbul'a buradan girdiği söylenmiştir. Topkapı'dan itibaren İstanbul surlarını takip eden Koptev Ruslarca da meşhur Yedikule Zindanı'na gelmiştir. Yedikule zindanı tüm seyyahların ilgisini çeken mekânlardan biri olmakla birlikte, hafızalarında derin izler bırakan Ruslar için ayrı bir öneme sahiptir. Hayatında İstanbul'a hiç uğramamış olan Rusların bile tanıdığı, hakkında çok şey duyduğu, hatta ürperdiği bir mekân olarak bilinir. Bunda hiç şüphesiz Osmanlı'nın Rusya ile savaş halinde Rus elçilerini burada bir süreliğine ikamet ettirmesinin rolü büyüktür. Prut Harbi sırasında Rusya'nın İstanbul'daki ilk daimi elçisi Tolstoy'dan itibaren birçok Rus elçisi Yedikule'nin misafiri olmuşlardır¹⁹. Bu yüzden Yedikule adının Rusya'da korkunç bir şöhreti vardır.

Koptev Yedikule'nin tarihi, gizemli yapısı, tarihi fonksiyonu ve ziyaret edildiği sıradaki durumu hakkında bilgiler verir. Buna göre:

“Bu zindan Bizans'ın yükselme döneminin en eski kalelerinden biridir. Küçük bir kaledir ve 5 adet kulesi vardır. II. Mehmet İstanbul'u aldığı anda bu müstahkem noktaya büyük bir önem atfetmiş ve 2 kule daha yaptırmıştır. Yedikule zindanı İstanbul'un fethi sırasında hususi bir hapisane olarak hizmet etmiş ve meşhur suçlular buraya hapsedilmiştir. Yabancı devletler Türkiye'ye savaş ilan ettiğinde o ülkelerin elçileri bu zindana hapsedilmişlerdir. Burada bizim de iki elçimiz Obreskov ve Bulgakov hapsedilmiştir. Yine burada 18 yaşındaki sultan II. Osman boğdurularak öldürülmüştür. Günümüzde Yedikule zindanı tam manasıyla tarihi fonksiyonunu yitirmiş bir vaziyettedir. Kule ve duvarları tamire muhtaç haldedir. Kulenin tepesine çıkılan merdivenler harabe haline gelmiştir. İstanbul'u seyretmek için kuleye çıkmak oldukça zordur. Yedikule Zindanı'nda eskiden *Altın Kapı* bulunuyordu. Bu kapının izleri ve Büyük Feodosiya²⁰'nin zaferlerini gösteren Latince yazıtlar halen mevcut²¹.”

8. Camiler

Koptev İstanbul gezisinde kilise-camilerin dışında Osmanlı mimarisinin şaheserlerinden bazı camileri de ziyaret eder. Bunlardan ilki *Lazurevaya Meçet* diye tarif ettiği Sultan Ahmet Camiidir. Caminin iç kısmının harika gök mavisi renginde çinilerle kaplı oluşu ve ibadet sonrası sultanın dinlenmesi için hususi odaları bu camiden aklında kalan en önemli özelliklerdir. İkincisi *Nebolşaya Meçet* (Küçük Cami) diye adlandırdığı Fatih

¹⁹ *Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi, Ahmet Cavit Bey'in Müntehâbâtı*, Haz. Adnan Baycar, İstanbul 2004, s.172.

²⁰ Batı ve Doğu Roma İmparatoru I. Theodosius (379-395) olmalı.

²¹ Koptev, *Vospominanie*, s.25-26.

Camii'dir. II. Mehmet ve onun tüm ailesinin ebedi istirahatgâhının burada bulunduğu, caminin içinin halılarla döşeli olduğu, tavanlarının altın yaldızlı kaplamalı olduğu, içerisinde çok sayıda kandil bulunduğu dikkat çekici özellikler olarak nakledilir. Yine türbelerdeki sandukaların üzerleri altın yaldızla dikilmiş kıymetli kadife örtülerle kaplıdır. Mezarların baş kısmına sultanın taşıdığı fes konulmuştur. Ziyaret ettiği son cami "Meçet Süleymaniya" dediği Süleymaniye Camisidir. Bu cami Koptev'e göre Ayasofya tarzında yapılan camiler içerisinde en güzellerinden biri olmakla birlikte, büyüklüğü, ihtişamı ve zarafeti bakımından yine de Ayasofya'nın gerisinde görülür. Dış cepheden bakıldığında ise etrafını kuşatan minareleri, dev çınar ağaçları ve servileriyle son derece zarif bir cami olarak tanımlanır. Camilerin büyük bir kısmının iç kısımları çeşitli türde mermerlerle kaplıdır. Camilerinin zeminlerinin bayramlarda ve diğer özel günlerde halılarla, sıradan günlerde ise hasırlarla kaplı olması, her yerde kandillerin asılı olması ve deve kuşu yumurtaları Koptev'in dikkat çektiği noktalar arasındadır. Hemen birçok Rus seyyah gibi Koptev de camilerin mimari özelliklerinden bahsederken Ayasofya başta olmak üzere hafif yayvan kubbeleriyle Bizans döneminden kalma kiliselerin camilerin inşasında örnek alındığına işaret eder. İstanbul'da 350 kadar cami bulunduğunu belirten Koptev, Türklerin İstanbul'u fethettiği sırada İstanbul'da kilise, manastır ve diğer mabetlerin sayısının 400'ün üzerinde olduğunu, İstanbul'un fethiyle birlikte bunların büyük bir kısmının yok edildiğini, en iyilerinin ise camiye çevrildiğini ifade eder.

9. Müzeler

Koptev'in geldiği tarihlerde modern anlamda bir Osmanlı müzeciliğinden bahsetmek zordur. Aya İrini'deki Osmanlı müzesi bu tarihlerde biri silah ve harp malzemesini ihtiva eden *Mecma-ı Esliha-i Atıka*, diğeri arkeolojik eserleri barındıran *Mecma-i Âsâr-ı Atıka* şeklinde iki bölüm halinde teşhir edilmekte idi. Fethi Ahmet Paşa'nın girişimiyle yeniçerilere ait eserler burada sergilenmeye başlamış, mankenler yaptırılarak yeniçeri kıyafetleri ve silahları müzede yer almış idi. Aya İrini askeri müze olarak Abdülaziz zamanında önemini kaybetmeye başlamış ve o dönemde Kıyafethane adını taşıyan bölüm Sultan Ahmet'teki elbise ambarına nakledilmiş ve Yeniçeri Müzesi adı altında ziyarete açılmıştı.

Koptev'in ziyaret ettiği ve hakkında bilgi verdiği yerlerden birisi işte bu Yeniçeri Müzesi (Muzeya Yaniçar)'dir. Rus gezginler arasında Koptev bu müzeye temas eden nadir kişiler arasındadır. Yeniçeriler Ruslar arasında korkunç bir nam saldığında Ruslar için Yeniçeri figürü nefretle anılmakla birlikte aynı zamanda büyük bir merak konusudur. Koptev müzenin alelade, bakımsız bir vaziyette olduğunu belirtir. Anlattığına göre Yeniçeri müzesi

alçak, gösterişsiz bir binaya sahiptir. Burada yeniçerileri tasvir eden çeşitli türde kıyafetler giydirilmiş mankenler sergilenmektedir. Ona göre bütün figürler tarihi hadiselerle uygun olarak tiksindirici bir biçimde yapılmış ve kirli elbiselerle donatılmıştır.

Koptev'in bahsettiği diğer bir müze günümüzdeki arkeoloji müzesinin temeli olan ve Osman Hamdi Bey tarafından Aya İrini'den Çinili Köşk'e nakledilen asar-ı atikanın sergilendiği müzedir. Bu müze yabancılar tarafından Grek Müzesi (Greçeskiy Muzey) adlandırılıyordu. Müzeyi ziyaret eden Koptev, müzenin küçük bir binası olduğunu ve içerisinde Grek ve Mısır tarihi eserleriyle dolu bulunduğunu naklediyor. Koptev müzenin arkeologlar için ilgi çekici bir yer olabileceğini, kendisi bir din adamı olması dolayısıyla ilgisini çekmediğini belirtir ve müze hakkında fazla bilgi vermez. Sadece müzenin düzensiz olduğu, birbirinden farklı heykeller, silahlar, lahitler bulunduğunu ifade eder. Bu müzede dikkatini çeken en önemli objeler ise aralarında Firavun'un kızının iskeletinin de bulunduğu lahitlerdir.

10. Çarşı-Pazarlar

Çarşı pazarlar bir şehrin, başka bir kültür ve medeniyetin aynasıdır. Yabancı bir toplumu tanımanın, anlayabilmenin, tahlil edebilmenin en önemli mekânlarından biridir. Bu bakımdan İstanbul'a gelen hemen birçok seyyah mutlaka pazarları ziyaret etmiş, hatıralarında çarşı pazarlara geniş yer ayırmıştır. Koptev'in verdiği bilgilere göre İstanbul'da belli başlı pazarlar Suriçi'nde bulunmaktadır. Büyük Pazar (Kapalı Çarşı) birkaç verst (1.06 km) büyüklüğünde bir alana sahiptir. Sade, irili ufaklı, bir kısmı ahşap dükkânlardan oluşan bu pazarı Koptev, birçok bakımdan Moskova'daki bir zamanların "*Gostiny Dvor*"²² una benzetir. Binlerce dükkandan oluşan labirent biçimindeki bu devasa pazar doğu ticaretinin merkezidir. Şam, Halep, İzmir'den gelen mallar İstanbul'un ve adaların mallarıyla birbirine karışarak pazara özel bir karakter kazandırır. Doğudan ve Batıdan gelen yeni ürünlerin buluşma noktası olan İstanbul pazarı bu özelliği dolayısıyla alışverişin dışında politikanın da nabzının attığı yerdir. Pazarda göze çarpan, pazara damgasını vuran özelliklerden biri küçük fincanlarda içilen kahve ve nargiledir. Dükkânlar arasındaki geçişler oldukça dardır. Pazarda ayakta dolaşan sayısız köpek ve yine etrafa yayılan oldukça ağır bir koku insanı dayanılmaz hale sokar. Pazarda rehber olmadan ya da Türkçe veya Rumca bilmeden bir yabancı dolaşması mümkün görülmez. İstanbul'a

²² Moskova'nın en güzel mimari eserlerinden biri olan bu yapının tarihi aslında 14. asra kadar gider. Ticaret kompleksi olarak inşa edilen bu tarihi yapı 18. asrın sonlarında Katerina'nın emriyle, İtalyan mimar Djokomo Kvari'nin projesine uygun olarak yeniden inşa ettirilmiştir.

geleceklere bu şekilde izlenimlerini, tavsiye ve tecrübelerini aktaran Koptev buradaki ticaret ahlakına da temas eder ve “*Hıristiyan ülkelerde olduğu gibi tüccarlar müşteriden malın gerçek fiyatından %30-%50’den daha fazla para talep etmektedirler*” diyerek bir tespitte bulunur.

Pazarda dolaşırken Türk yemeklerini tatmak isteyen Koptev pazarın tam orta yerinde bir Ermeni’ye ait lokantaya gider. Anlatıldığına bakılırsa lokanta oldukça temiz ve düzenlidir. Burada kendi milli ya da Avrupalı kıyafetlerde, başları fesli Doğu’dan Batı’dan çeşitli milletlerden insanlarla karşılaşır. Lokantanın sahibi bir Ermeni’dir. Bu kişi müşterilerin arzularını yerine getirecek kadar Fransızca’ya vakıftır. Tabaklar ve masa örtüsü oldukça temiz görünmektedir. Lokantada hoşafı birlikte koyun etinden yapılan şaşlık, pilav, kuzu kavurma yemişler ve yerli şarap içmişlerdir. Koptev burada içtiği şarabın tadını çok beğenmiştir. Lokantadaki fiyatları ise ölçülü bulmuştur.

Koptev, İstanbul’da geçirdiği bu birkaç günün ardından hacca gitmek üzere kafileyle birlikte 31 Mart’ta gemiyle İstanbul’dan ayrılmıştır. Çanakkale Boğazı’ndan çıktıktan sonraki gidiş güzergâhı İskenderiye, Kahire, İsmail, Port Said, Yafa, Kudüs ve Filistin şeklindedir. Kudüs’ten dönüş güzergâhı ise Yafa, Beyrut, Trablus, İskenderun, Mersin ve İzmir üzerinden İstanbul’dur. Koptev bu dönüş esnasında yeniden geldiği İstanbul’da üç gün kadar daha kalacağından, geliş esnasında zaman bulamadığı ve görmeyi çok arzu ettiği İstanbul’un bazı yerlerini bu üç güne sığdırabilmek için planlı hareket eder ve zamanı son derece tasarruflu kullanmaya özen gösterir. Padişah sarayları yabancıların en fazla görmeyi arzuladıkları yerler arasındadır.

11. Saraylar

Osmanlı padişahları ve onların harem başta olmak üzere saray hayatına dair Batı dünyasında yazılan çizilenler İstanbul’a gelen yabancıların bu mekânlara ilgisini artıran en önemli etkenlerdi. Saraylar bu dönemde padişahın izni alınmak şartıyla ziyaret edilebilen saltanat müzeleri olarak kullanılmaktaydı. Yabancıların Osmanlı saraylarını gezebilmesi için İstanbul’daki kendi elçilikleri ya da konsoloslukları vasıtasıyla Saray İdaresinden izin almaları gerekiyordu. Bu izin alındığı takdirde ziyaret için belirlenen günde Saray idaresinden Sultanın yaveri görevlendiriliyor ve onun nezaretinde saray gezdiriliyordu. Tüm bu prosedür yerine getirildikten sonra Koptev’in de içinde bulunduğu Rus grup Osmanlı saraylarına gezmeye “*Eski Seral*”²³ (Topkapı Sarayı)’den başlamaya karar verir. 9 Mayıs Cumartesi

²³ *seral* kelimesi *saray* kelimesinin bozulmuş şekli olmalıdır. II. Mahmut’tan itibaren, yeni sarayların yapılması ve padişahların Dolmabahçe ve Yıldız Sarayı’nda ikamete

günü sabah saat 11’de tümü hac yolcusu 8 kişilik kabile küçük bir tekneyle önce Saray Burnu’na gelir. Grubun başında onları taşıyan Odessa adlı geminin kaptanı Aleksandr Vikentevič Rijago bulunmaktadır.

Koptev Topkapı sarayı hakkında şu bilgileri veriyor:

“Bu saray Bizans dönemi Hıristiyan imparatorların büyük meclis binalarının bulunduğu mevki üzerindedir. Sarayburnu’nda küçük bir tepede serviler ve çınarlarla kaplıdır. Yeniçerilerin ortadan kaldırıldığı döneme kadar bu saraya yabancıların girmesi yasak idi. Fakat Sultan II. Mahmut kendisine Dolmabahçe Sarayı’ni yaptırdığından beri yabancıların sarayı ziyareti yasak olmaktan çıkmıştır. Eskiden Sultanların burada yaşadığı dönemde birçok müstemilatı vardı. Şimdi bu binalar çeşitli kurumlar tarafından kullanılmaktadır. 40’lı yıllardaki yangın eski sarayın esas kısımlarını yok etmiştir. Şimdiki haliyle o eski ihtişamını tasavvur edebilmek güçtür”²⁴.

Kabile sarayın bahçesine girdiğinde kendilerine rehberlik etmek üzere vazifelendirilen padişahın yaveri tarafından karşılanır. Yaver 30 yaşlarında, sarışın, uzun boylu, gösterişli, yakışıklı bir adamdır. Koptev onun tip olarak bir Türk subayından çok Alman’a benzediğini, üniformasının da Alman üniformalarına benzediğini söylüyor. Kendilerine yabancı dil bilmediğini bu yüzden Türkçe olarak rehberlik yapacağını söyleyen yaver heyete sarayın görülmesine izin verilen bazı yerlerini gezdirir. Hanedana ait kıymetli eşyaların korunduğu salonlar başlıca ziyaret edilen kısımlar arasındadır. Bu salonlarda, içlerinde kıyafetlerin, silahların, mutfak eşyalarının sergilendiği camekânlı dolaplar, salon duvarlarındaki tablolar dikkat çekicidir. Bu kısmın ardından Kubbealtı’nda bir süre mola verilir. Bir zamanlar Osmanlı devlet erkânının toplandığı, devlet meselelerinin görüşüldüğü, yabancı elçilerin kabul edildiği Kubbealtı Köşkü, küçük ancak oldukça zarif, muhkem bir konumda bulunması dolayısıyla da seyirlik bir mekan olarak Ruslarda derin izler bırakır.

“Seral Sarayı’ni gezdikten sonra, küçük bir çiçek bahçesi üzerinden bizi deniz kenarında yer alan altın yıldızlı bir köşke götürdüler. Bu köşk ‘Kutbey-altı’ diye adlandırılıyor. Bir zamanlar sultanların burada ikamet ettikleri dönemlerde bu köşkte Büyük Vezir, yabancı elçileri sultana takdim etmeden önce karşılıyor ve ikramlarda bulunuyordu. Tam sahile kurulmuş olan köşk küçük ancak oldukça zarif bir yapıdır. Sahile çıkan galerisi ya da büyük balkonu doğrudan Boğazın sularına açılıyor ve bu balkon sanki su üzerinde bulunuyor. Bu balkondan manzara mükemmel görünüyor. Demir

başlamasından sonra Topkapı Sarayı “Eski Saray” adlandırılmaya başlanmış ve yabancılar tarafından da “Eski Saray” adıyla tesmiye edilir olmuştur.

²⁴ Koptev, *Vospominanie*, s.295.

atmış gemiler, vapurlar ve boğazın derinliği tam olarak görülüyor. Sahil boyunca Üsküdar, Galata ve Pera panoramaları; solda Haliç, Galata Kulesi, sağda engin deniz ve ardında Prens adaları, harika villa ve bahçeleriyle Üsküdar sahili, Kadıköy. Panorama mükemmel. Biz bu eşsiz, büyüleyici manzarayı uzun süre seyrettik. Burada soğuk su ve reçelden yapılan bir içecek ve çubuk ikramının ardından son olarak kahve ikram edildi”²⁵.

Koptev ve arkadaşları kutsal emanetlerin bulunduğu Hırka-i Saadet Dairesi yanından geçerler. Buraya girmelerine müsaade edilmemiştir. Yine Bağdat Köşkü'nü gezmelerine izin verilmemiştir. Koptev Hırka-i Saadet Dairesinden bahsederken neden izin verilmediğini de şu sözlerle anlatır:

“Seral Sarayı ve Köşk arasında tek katlı, oldukça alçak bir yapı bulunmaktadır. Burası ‘Hırka-i Şerif Odası’ diye adlandırılıyor. Buraya girmek bir tarafa, yakınına bile yaklaşmamamızı ve hatta penceresinden dahi bakmamamızı rica ettiler. Bu bina Müslümanlığa ait kutsal eşyaların bulunduğu bir odadır. Burada Muhammet peygamberin hırkası, kılıcı ve yeşil renkli kumaştan sancağı korunmaktadır. Bütün bu kutsal eşyalar gümüş sandukada korunuyor ve sadece Ramazan ayında yılda bir kez, Sultan’ın, Şeyhülislam’ın ve yüksek devlet görevlilerinin ziyareti esnasında sandukasından çıkarılıyor. Sultan ve diğerleri bu kutsal eşyalara tazimlerinin ardından yeniden yerlerine konuluyor”²⁶.

Etrafı bahçelerle, havuzlarla ve köşklele çevrili harem dairesini uzaktan seyreden kafile Bağdat Köşkü'ne geldiğinde buraya da girmelerine izin verilmemiştir. Sebebini anlayamayan Koptev, duyduklarına dayanarak köşkün içerisinin tamamen Doğu zevkine göre döşenmiş olduğu bilgisini vermekle yetinir. Topkapı Sarayı gezisini bu şekilde tamamlayıp iskeleye doğru yol alırken son olarak uğradıkları ve kütüphane olarak kullanılan Revan Köşkü hakkında bilgi veren Koptev, köşkün salonunun 8 köşesinde, içerisinde deri kılıflı, kıymetli Doğu elyazmalarının muhafaza edildiği dolapların bulunduğunu, salonun orta yerinde bir masa ve birkaç sandalye olduğunu belirtiyor.

Topkapı Sarayı'ndan ayrılıp Dolmabahçe Sarayı'na geçerken Boğaz'da her yöne akan yüzlerce tekne, kayık ve vapurlar, çeşitli milletlere ait demir atmış vaziyette bekleyen gemiler, çeşitli dillerin birbirine karıştığı çığlıklar ve yine birbirinden farklı yerel kıyafetlerde adeta panayırı andıran insan toplulukları yabancılarda şaşkınlık verecek tablolar oluşturur. Dolmabahçe

²⁵ Koptev, *Vospominanie*, s.297.

²⁶ Koptev, *Vospominanie*, s.299.

Sarayı'na yaklaştıklarında sarayın pencerelerinde çok sayıda kadın başı olduğunu fark eden Rus kafilesindeki herkes o anda tüm dikkatlerini aynı yöne çevirir. Sarayın bu kısmının harem olduğu düşünülür. Dolmabahçe'de harem kısmı hariç diğer mekânlar gezilir. Dolmabahçe'nin ardından Beylerbeyi Sarayı'nı görmek için tekneyle yeniden Boğaz'a, Üsküdar'a, Asya sahiline hareket edilir. Bu esnada Koptev uzaktan seyrettiği Çırağan Sarayı'na dair gözlemlerini paylaşırken ilginç detaylar da verir. Zira onun geldiği dönemde Çırağan'da, akli dengesi bozulduğu gerekçesiyle tahttan indirilen V. Murad ikamet etmektedir:

“Dolmabahçe Sarayı'nın biraz ilerisinde Çırağan Sarayı bulunuyor. O sarayda 1876'da tahttan indirilmiş olan Sultan Deli Murad ya da Murad-Megemed²⁷ ikamet ediyor. Çırağan Sarayı çok ihtişamlı değil. İki katlı, üç kısımdan oluşan, oldukça sade bir saray. Bu saray özel bir karakol tarafından çok sağlam bir şekilde korunuyor. Öyle ki, uzak bir mesafeden bile saraya yaklaşılmasına izin verilmiyor”²⁸.

Koptev muhteşem bahçelerle çevrili Beylerbeyi Sarayı hakkında gözlem ve intibalarını anlatırken, Fransız İmparatoriçesi Eugenie'nin İstanbul'a geldiğinde bu sarayda kaldığını ve sarayın birkaç salonunun ona tahsis edildiğini belirtiyor. Sultan Abdülaziz'in 1862'de Fransa gezisine iade makamında İstanbul'a gelmiş olan İmparatoriçe Eugenie, yabancı devlet adamları için konukevi olarak da hizmet veren Beylerbeyi Sarayı'nda misafir edilmiştir. Beylerbeyi Sarayı Koptev'in geldiği tarihlerde yabancı devlet protokolü tarafından gezilen bir müze işlevi de görmekteydi. Koptev Osmanlı saraylarına, bilhassa saray hayatına dair daha önce duymuş olduklarıyla, bizzat şahit oldukları arasında büyük bir tezat olduğunu saray gezileri sonunda şu ifadelerle ortaya koyar:

“Bizim saray gezilerimiz bu şekilde sona erdi. İtiraf etmek gerekirse hepimiz bu saraylarda o bahsedilen Doğu hükümdarlarının hayatlarını tam bir sefahat ve mutluluk içerisinde sürdürdüğü, şehvetperest, iktidar sarhoşluğu içerisinde yüzen, nargile çekmekten sarhoş olmuş, her şeye karşı kaygısız, hiç kimseye hesap vermeyen sihirli, masalsı Doğu şatafatını görmeyi bekledik. Ancak böyle bir masalsı durumla benzer hiçbir şeyle karşılaşmadık”²⁹.

²⁷ Osmanlı padişahı V. Murad'ın asıl adı Mehmed, mahlası Murad olduğundan Koptev'in notlarında bu şekilde yazılmıştır.

²⁸ Koptev, *Vospominanie*, s.303.

²⁹ Koptev, *Vospominanie*, s.304.

12. Haliç Boyunca Gezinti-Tatlısu

İstanbul'un gözde mesire yerlerinden biri olan Tatlısu yerli yabancı tüm insanların büyük ilgisini çeken mekanlar arasındadır. Koptev Tatlısu yolunda seyrederken bu arada Haliç sahillerini de gözler önüne serer. Haliç boyunda yaptığı gezide kayıklar, kürekçiler hakkında bilgiler verir. Haliç sahillerindeki evlere, binalara ait gözlemlerde bulunur. Osmanlı tersanesinin içinde bulunduğu acıklı durumu betimler. Zolotoy Rog "Altın Boynuz" Rusların hayalinde İstanbul masalının nabzının attığı yerdir. Gerçekten de bir zamanların doğal güzellikleri, korulukları, lale bahçeleri, havuzları, rengarenk zarif köşk ve kasırlarıyla göz kamaştırıcı, eğlence merasimlerinin yapıldığı, ziyafetlerin verildiği, tatlı sularıyla meşhur Haliç'in artık o görkemli geçmişinden soluk izler kalmıştır. Şöhreti Osmanlı sınırlarını aşan ve bundan dolayı yabancıların yoğun ilgi gösterdiği Haliç'e dair duydukları ve şahit oldukları arasında karşılaştırmalar yapan koptev tezatlarla işaret eder. Doğal güzellikleriyle bir tabiat harikası olan dünyanın bu nadide köşesinin kaderine terk edilmiş olması karşısında yaşadığı hayal kırıklığını vurgular. Bu yolculuğu Koptev şu sözlerle anlatıyor:

"İki kürekli kayık kiraladık. Önce Boğazın sessiz sularında daha sonra ise Haliç'in durgun sularında seyretmeye başladık. Kayık uzun, oldukça dar bir kayıktı. Kayın ağacından yapılmış, olağanüstü hafif ve rahat bir gidişi vardı. Kürekler sık sık yağlanan deri halkalara tutturulmuştu ve bu yüzden kayık hiçbir gürültü çıkarmıyor, suyun üzerinde adeta kayıyordu. Boğaz'da ve Haliç'te bu kayıklar daima seyrüsefer halindedir. Kayıkların çoğunluğu 2 ya da 4 küreklidir. Ancak 12 kürekli olanına da rastlanıyor. Elçilerin, bankerlerin ve genellikle zenginlerin kayıkları süslü ve kürekçileri de oldukça güzel giyimlidir. 20 kürekli saltanat kayıklarını görmedim ancak duyduğuma göre olağanüstü ihtişamlı imiş. Bizim kayığımız gitmiyor, sanki uçuyordu. Galata'yı İstanbul'a bağlayan köprüden geçerek Haliç'e girdik. Haliç'in her iki sahilini, harika tabiatını, derelerini, tepelerini ve mükemmel yapılarını, hiçbir tasavvura sığmayan sihirli, fantastik özelliklerini çok okumuştum. Doğal güzelliğine dair son derece yüksek beklentilerimiz altında Haliç boyunca kayıkla yola devam ettik ve hepimiz böyle bir beklenti içerisinde idik. Hakkını vermek gerekirse Haliç sahilleri ve özellikle Boğaz'dan Haliç'e girerken karşılaşılan manzara mükemmel. Gökyüzüne yükselen minareleriyle camiler bu tabloya özel bir güzellik ve orijinallik katıyor. Sağ tarafta birçok bina ile çepeçevre sarılmış Galata Kulesi ve yüzlerce çeşit gemi Haliç'in tüm panoramasını canlandırıyor. Fakat yukarı doğru gittikçe ve tersaneye (donanmaya) yaklaştıkça, sahile serpiştirilmiş binalar oldukça zavallı bir görünüm arz ediyordu. Tersane oldukça büyük yapılardan oluşuyor ancak bütün bu gördüklerimiz pejmürde vaziyetteydi.

Tersanede hatırı sayılır derecede askeri savaş gemisi bulunmaktadır. Ancak gemiler donanımsız bir haldedir. Burada her şey sanki terk edilmiş gibi duruyor. Haliç'in sol sahili hariç yol üzerinde hiçbir yerde bahçe bulunmuyor. Seyrek de olsa servi kümeleri görünüyor. Orasının da mezarlık olduğu anlaşılıyor. Haliç sahilindeki binaların çoğunluğu ahşap ve birbiri üzerine yapışmış vaziyette. Güzellik adına hiçbir şey yok. Hepsisi iskambil kâğıdından yapılmış kirli şatolar gibi dağılacak vaziyette görünüyor. Tersanenin daha ilerisinde Haliç daha da anlamsızlaşıyor. Tepeler alçalıyor, yapılar azalıyor ve bölge daha çok köy karakteri kazanıyor³⁰.

19. asrın sonlarında haliç ve çevresi eski görkemini artık taşımasa da yine de İstanbul halkının tatil günlerinde gezmeye çıktığı, dinlendiği, eğlendiği bir mekân olmaya devam etmiştir. Tatlısu mesiresinde karşılaştığı insan manzaralarına, satıcılara, toplumun dinlenme ve eğlenme tarzına dair Koptev gözlem ve intibalarını şöyle naklediyor:

“Tatlısu'ya yaklaştıkça İstanbul'dan buraya gezmek için gelmiş olan insan kümeleri görünüyor. Kırlarda çeşitli noktalarda satıcılar serinletici içecekler satıyorlar. Gezmeye gelmiş olan insan kümeleri çeşitli milliyetlerden oluşuyorlar ve ayrı ayrı gruplar halinde toplanmışlar. Bir şeyler yiyorlar ve oldukça basit şeylerle kahve içiyorlar. Çeşitli yerlerde laternalar çalıyor. Birkaç kişilik küçük Çingene grupları halkı eğlendiriyor. Her yerde sohbet ve neşe saçılıyor. Görünen o ki, bu insanlar şehrin kokan ve insanı bunaltan yapısından kopup rahatlamak ve temiz hava almak için buralara kaçmışlar. Saat yaklaşık 9 sularında bütün bu insanlar şehre dönmeye hazırlanıyor. Kayıkların dönüşü oldukça eğlenceli ve gösterişli. Hemen her yerde halk sere serpe yayılmış vaziyette. Her yerde sohbet, muhabbet ve canlılık. Kostümler rengârenk. Çingenelerin eğlence ve kahkahaları yankılanıyor. Sadece Türk kadınları yarı örtülü vaziyette, ayrı gruplar halinde oturmuşlar ve hareketli, neşeye eğlenen bu grupları imrenerek, kıskanarak seyrediyorlar gibi³¹.

Koptev ve beraberindekiler Tatlısu gezisinin ardından kayıkla Haliç'den çıkarak Boğaz'da demirlemiş bulunan gemilerine dönmüşler ve ertesi gün İstanbul'un bir başka güzelliğiyle tanışmak hayaliyle gece geç saatlere kadar sohbet etmişlerdir.

13. Prens Adaları (Printsevi Ostrova)

İstanbul'a gelen Ruslar için görülmeye değer en gözde yerlerden birisi de şüphesiz adalardır. Rusya matbuatında İstanbul'a dair yazılmış olan

³⁰ Koptev, *Vospominanie*, s.305-307.

³¹ Koptev, *Vospominanie*, s.307-308.

eserlerde³² mutlaka adalara temas edilmesi bu ilgi ve merakın oluşmasında etkili olmuştur. Marmara Denizi'nde, Boğaz ile İzmit körfezi arasındaki 9 ada Batılı ve Rus kaynaklarında *Prens Adaları* (Printsev Ostrovo) olarak adlandırılır. Ortaçağda Prens ve prenseslerin sığındıkları ve inzivaya çekildikleri yer olması dolayısıyla bu adı aldığı sanılmaktadır. Bu dokuz adadan 4'ü büyük olup Koptev'in ziyareti sırasında meskûn haldedir. Koptev bu adalardan bahsederken Grekçe adlarını kullanır. Bu adalar Proti (Kınalı Ada), Antigona (Burgaz Ada), Halki (Heybeli Ada) ve Prinkipo (Büyük Ada)'adalarıdır³³.

Prens Adaları Koptev'in İstanbul'da mutlaka görmek istediği yerlerden birisi idi. Rusya (Petersburg)'da iken adalara dair çok şey okumuş ve tanışları mutlaka görmesini tavsiye ettiklerinden, gruptaki bazı kişilerin çekimserliğine rağmen, "*İstanbul'a gelip de Prens Adaları'nı görmemek Roma'da olup Papa'yı görmemek gibi bir şey*" diyerek adalara gitmeye karar verir. 10 Mayıs Pazar günü saat 10'da adalar vapuruna binmek için önce kayıkla Galata Köprüsü'ne gelir. Yerel dillerden Türkçe ve Rumca bilmediği için yanına rehber alır. "*İstanbul halkı bayram günlerinde temiz hava almak için ve bir sonraki haftaya, şehrin ağır şartlarına dayanacak gücü toplamak için bu adalara gidiyor*" diyen Koptev halkla meskûn dört adayı ziyaret eder ve bu adalara dair geniş bilgiler verirken oldukça ilginç noktalara da işaret eder.

"Prens Adaları grubu toplam 9 adadan oluşuyor. Bunlardan sadece 4'ü meskûn halde bulunuyor. Meskûn halde olan adalar Proti (Kınalı Ada), Antigona (Burgaz Ada), Halki (Heybeli Ada) ve Prinkipo (Büyük Ada) ya da bilindiği üzere Prens Adası. Vapur bütün bu adalara uğruyor. Fakat gezmeye gelen halkın büyük kısmı sonuncu adayı gezmek için sabırsızlanıyor. Proti (Kınalı Ada) bunlar içerisinde en küçüğü ve orada yok denecek kadar hane mevcut. Toplam 10 evi geçmez. Ada tam anlamıyla çıplak. Hiçbir şey yetiştirilmiyor. Bizans-Roma imparatorluğu zamanında bu adada birkaç manastır vardı. Bu manastırlara bazı imparatorlar ve yüksek rütbeli kişiler hapsedilmiş, idam edilmiş ve oraya defnedilmişti. Antigona (Burgaz Ada) yüzölçümü itibariyle Proti'den biraz daha büyük. Ancak meskûn nüfus bakımından eşit durumda. Bu adayı etraflıca seyretmek için burada vapurdan indim. İskeleden itibaren sahil boyunca küçük, dar bir sokak uzanıyor. İki sıra halinde panjurlu ahşap evler mevcut. Hiç bahçe yok. Sadece adanın yukarısında küçük bir çamlık bulunuyor. Bu sokağın

³² S.N.Filippov, *Konstantinopol, Ego Okresnosti i Printsevi Ostrova*, M. 1893.

³³ Diğer adalar Sivri Ada (Oxy), Yassı Ada (Platy), Köknar Adası (Pytys), Tavşan Ada, Nikola Adası (Hagios Nikolaos)'dır.

uzunluğu en fazla 100 sajen³⁴ (yaklaşık 200m) kadardır ve bu sokak iskelede sona eriyor. Oradan küçük bir kayıkla rehberle birlikte Halki (Heybeli Ada)'ye geçtim"³⁵.

Koptev'in bu adalar içerisinde etraflıca gözlemlerde bulunduğu adalardan birisi Halki Adası (Heybeli Ada) olmuştur. Bu ada ilk iki adaya göre bihayli büyük olup tabii güzellikleri bakımından dikkat çekicidir. Tepeleri yemyeşil ve muazzam çam ormanlarıyla kaplıdır. Adaya adım atıldığı andan itibaren her şeyden önce insanı olağanüstü bir aromatik çam kokusu çarpar. Koptev adanın her tarafını gezerek kiliseler, okullar, anıtlar ve daha başka mevcut yapıları incelemiş ve bilgi vermiştir. Adada Rus askerleri için yapılmış olan anıt ve yapılış hikâyesi hakkında verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Adayı şöyle anlatıyor:

“Tepelerden birinde Ticaret Koleji (Rum Ticaret Okulu/Emporikis Scholis)'nin taştan yapılı büyük binası yükseliyor. Kolejin yanında tarihi Uspeniya Bogomateri Kilisesi (Meryem Ana)³⁶ bulunuyor. Bu kilisenin yanında dökme demirden beyaz parmaklıklarla çevrili bir alan içerisinde granit anıt bulunuyor. Bu anıt 1829 yılında meydana gelen savaşta esir düşüp, aç ve yaralı olarak bitkin bir halde Meryem Ana Kilisesi'ne sığınan, inancı uğruna, hükümdarı ve vatani uğruna kemiklerini buraya yığan Rus askerlerinin anıtı. Bana verdikleri bilgiye göre bu anıt 1849'da bu adayı ziyareti sırasında Büyük Knez Konstantin Nikolayeviç tarafından yaptırılmıştır. Anıt mezar temiz tutulmuş, ağaç dikilmiş ve çiçek ekilmiş. Parmaklık ise artık tamir edilmeye muhtaç hale gelmiş bulunuyor. Bizim kahraman kardeşlerimizin ebedi istirahatgâhları çam ağaçlarının gölgesinde sanki kendi vatanlarını hatırlatırcasına seçilmiş oldukça iyi bir mevkide bulunuyor"³⁷.

Koptev Rus askerleri için anıtmezarda dua ettikten sonra buradan ayrılarak *Sv.Troitzı* (Aya Tria/Kutsal Teslis) Rum kilisesini ziyaret eder. Verdiği bilgiye göre bu kilisenin büyük bir binası vardır ve burada Rum patrikliği himayesinde *Seminariya* ve *Akademiya* (Rum Ruhban Okulu) faaliyet göstermektedir. İskeleye dönüş esnasında sahildeki dar caddeden geçen Koptev adadaki yapılaşmaya dikkat çeker. Tahta parçalarından birbirine tutturulmuş ahşap evler, basit ve bakımsız, bahçelerinin

³⁴ Sajen 2,13 metrelik uzunluk ölçü birimi.

³⁵ Koptev, *Vospominanie*, s.311.

³⁶ Adanın en eski kiliselerinden biri olan bu kilise eski bir Bizans eseri olup *Panagia Kamariotissa* ya da halkın deyiimiyle *Kemerli Meryem Kilisesi*'dir.

³⁷ Koptev, *Vospominanie*, s.312. Anıt, Çar'ın armasını taşıyan bir melek ve çift başlı bir kartal figürüdür. Rus esirlerin yaklaşık 300 tanesinin burada defnedildiği bilinmektedir.

bulunmayı ise büyük bir eksiklik olarak görülür. Ayrıca adada zengin ve ihtişamlı villalara da rastlamadığını ifade eden Koptev'in bir sonraki durağı Prinkipo adasıdır.

Verdiği bilgilere göre Prinkipo Adası (Büyük Ada) Prens adaları içerisinde en büyük olanıdır. Tepeleri harika sık çam ormanlarıyla kaplıdır. Ada diğer adalara göre yapılaşmanın en fazla olduğu ve yine en fazla nüfusa sahip olanıdır. Buna rağmen yine de adanın yarısı meskûn değildir. Yerleşim alanları adanın kuzey ve kuzeybatı tarafına yayılmıştır. Adanın çevresinde şahane bir şose yolu bulunmaktadır. Adayı tümüyle dolaşmak için Koptev burada bir kolyaska (araç-sedye) kiralar. Adada ziyaret ettiği mekânlardan birisi de *Aziz Nikolay Çudotvortz Manastırı* (Aya Nikola/Hagios Nikolaos)'dır. Koptev yine burada Ruslar için anlamı büyük olan bir anıtla karşılaşır. Adanın genel görünümünü, intibalarını ve Aya Nikola'da karşılaştığı bu anıta dair edindiği bilgileri şöyle nakleder:

“Manastırın yakınında taştan yapılmış küçük bir anıt bulunmaktadır. Anıtın altında, 1854-1855 yıllarında cereyan eden savaş esnasında esir düşmüş bulunan Rus askerleri yatmaktadır. Bu anıt da Halki Adası'ndaki anıt gibi tamire muhtaç haldedir. Cesur Rus askerlerinin bu her iki mezarlığı böylesi gözden irak bir yerde bulunuyor. Binlerce Rus gezgin büyük bir merakla harika Prens adalarını ziyarete geliyor, ancak samimi, inançlı bir Rus için son derece ehemmiyetli bu kutsal mekânı fark etmiyor. Bu ikinci anıtta da ruhlarının ebedi istirahatları için dua ettikten sonra adayı dolaşmak için yoluma devam ettim. Yol boyunca manzara görülmeye değer. Yol bazen seyrek çam ormanının ortasına uzanıyor. Bazen de seyrek, küçük, bahçeli, denize nazır, zarif yazlıklarla karşılaşılıyor. Bu şekilde bütün adanın yarısından fazlasını dolaşıp, yazlıkların sıklaştığı bir hatta çıktım. Yazlıklardan bazıları tepeye doğru amfi tiyatro biçiminde yükseliyor. Diğer bazıları ise etrafında küçük bahçeleri ile denize doğru uzanıyor. Bazı yazlıklar daha gösterişli mimari özelliklere sahip. Fakat hiçbir yerde gölgelikli bahçelerle karşılaşmadım. Oysa güney iklimi ve güneşin kavurucu sıcağından korunmak için bu son derece gerekli. Hemen hemen tüm yazlıklar iki hat üzerinde kurulmuş ve onların arasından dar bir şose yol geçiyor. Tozdan kurtulmak için yol yazın mutlaka her saat sulanmalı. Denize yakın kurulmuş olan yazlıkların bahçeleri sahile dik biçimde indiğinden gezmeye imkân vermiyor. Bu yüzden bizde Pargolov³⁸'da olduğu gibi sadece şose yol boyunca gezmek mümkün. Gezilecek tek iç açıcı yer çam ormanının müthiş aromasının tadını çıkarmak için tepeye tırmanmak³⁹.

³⁸ Petersburg yakınında bir yerleşim.

³⁹ Koptev, *Vospominanie*, s.313-314.

Adanın güzelliklerini bu şekilde anlatan Koptev, çirkinliklerine de temas eder. Yazlıkların konuşlandığı mevki geçip birkaç sapağı sokağı girdiğinde karşılaştığı manzara bir hayal kırıklığı yaratır. Deniz kıyısında lüks bir restoranda üstelik yediklerini beğenmediği halde ödediği yüksek hesap unutulacak gibi değildir. Sokaktan itibaren adanın bu kısmını şöyle anlatıyor:

“Sokakta çirkin yapıları aşıp küçük evler vardı. Anladığım kadarıyla bunlar adanın daimi sakinlerinin haneleri idi. Burada yiyecek içecek, hemen her türlü sebzenin satıldığı küçük küçük dükkânlar karşımıza çıkıyor. Küçük kirli bir lokanta ve kahvehane bulunuyor. Bütün bunlar alımsız ve çok pis görünüyor. Bu arada deniz kıyısına çok yakın yerde iki üç tane restoran bulunuyor. Oldukça konforlu dizayn edilmiş. Küçük birer bahçeleri var ve daha uzun bir süre konaklamak isteyenler için odaları bulunuyor. Bu arada saat 3 olmuştu ve vapurumun kalkmasına daha bir saatten fazla zaman vardı. Bir şeyler yemek için böyle bir lokantaya girdim. Denizin üzerinde asılı bulunan terasına oturdum. Üç değişik yiyecten oluşan bir kahvaltı verdiler. Hem tuhaf hazırlanmış hem de insanı aç bırakacak kadar hafifti. Bu arada şarap bile olmadığı halde ağır bir ücret aldılar”⁴⁰.

Prens Adaları içerisinde Koptev’in en beğendiği, tümüyle çam ormanlarıyla kaplı olan iki tepeli Halki Adası olmuştur. Denizin ve enfes çamlığın buluşması sayesinde oluşan adaların kokusu adeta şifa dağıtııcıdır. Koptev İstanbul’un Asya sahillerini de görmek istediğinden burada iskeleye gelerek Kadıköy-Üsküdar istikametine gitmek üzere vapura biner. Bu esnada uzun süre adaları denizden seyreden seyyah, Prinkipo’daki zengin Rum ve Ermenilerin yazlıkları hariç diğer kötü yapıların uzaktan görünmediğine ve bu yüzden de bu adaların uzaktan seyredilmesinin daha etkileyici olduğuna işaret eder.

14. Asya Sahilleri- Kadıköy/Üsküdar

Koptev’in geldiği tarihlerde Kadıköy, bir süre önce geçirdiği yangının ardından tıpkı bir Avrupa kenti gibi modern bir biçimde yeniden inşa edilmekteydi. Her milletten insanın yaşadığı İstanbul’un en gözde semtlerinden biri olmaya adaydı. Koptev, İngiliz, Fransız zengin tüccar ve bankerlerin Kadıköy’deki muhteşem villaları hakkında önceden çok şey işitmiş olduğundan büyük bir merak ve heyecanla Kadıköy’ü ve Üsküdar’ı görmeyi arzular. Kadıköy iskelesinde vapurdan inerek, müşteri bekleyen çok sayıda harika faytonlardan birini kiralar ve kendisini yabancı zenginlerin evlerinin bulunduğu Moda sokaklarına götürmelerini ister. Kadıköy ve Moda’da gördüklerini şöyle anlatıyor:

⁴⁰ Koptev, *Vospominanie*, s.314-315.

“Zengin yabancılar, bankerler, tüccarlar ve daha başka mesleklerden iş adamları Pera'nın, Galata'nın, İstanbul'un dar sokaklarında yaşamamak için Asya tarafında Üsküdar'ın güney kısmı boyunca, Kadıköy yakınında kendilerine evler yaptırmışlardır. Bahçeli, zarif mimari özelliklere sahip bu evler Nitza ve Kanna⁴¹ evlerini hatırlatıyor. Yapılar sahil kısmına yerleşmiş ve denize bitişik caddeler boyunca kurulmuş. Bu evlerin sahipleri işleri dolayısıyla şehrin Avrupa tarafına vapurlarla ya da özel gösterişli kayıklarla geçiyorlar ve işlerini bitirince tekrar dönüyorlar. Kadıköy ya da tarihi adıyla Halkedon, güneyde Üsküdar'dan itibaren uzanan, askeri talimler ve manevraların da icra edildiği harika bir düzlük. Yine aynı şekilde Üsküdar'da harem kadınları için yaz gezileri yapılıyor”⁴².

Kadıköy'ün ardından doğunun en büyük ve konumu en iyi olan, muazzam büyüklükte servilerle kaplı, içlerinde yüzlerce değişik formda mezar taşlarının bulunduğu mezarlığıyla (Üsküdar Mezarlığı/Karaca Ahmet) tüm dünyada meşhur Üsküdar semtine hareket eden Koptev, Üsküdar hakkında şu bilgileri nakleder:

“Üsküdar Konstantinopol'ün en büyük semtlerinden biridir. Etrafi bahçelerle çevrili harika yapılara sahiptir. Sahilinde muhteşem bir kırsal, çok sayıda camisi, pazarı ve hatta ipek ve kâğıt fabrikaları vardır. Üsküdar ticari işlerde de önem arz ediyor. Burası Anadolu'dan, İran'dan ve hatta Hindistan'dan İstanbul'a gelen kervanların son noktasıdır. Üsküdar, buraya gelen ve giden kervanlar için başlıca ticaret noktası olduğundan burada iyi durumda olan çok sayıda oteller ve kervansaraylar bulunmaktadır. Üsküdar'ın nüfusu şimdilerde 130 bin kişiye kadar ulaşıyor. Türkler ve Ermeniler nüfusun esasını oluşturuyor. Rumlar oldukça az. Yahudiler ise burada da önemli ölçüde artış göstermeye başlamıştır”⁴³.

Üsküdar'ın beli başlı sokaklarını dolaşan Koptev, bu semtle adeta özdeşleşen, semte manevi haz ve kimlik kazandıran ve bundan dolayı da Doğu mistisizmini tatmak isteyen yabancıların mutlaka uğradığı, hatıratlarında yer verdiği Üsküdar mezarlığına girer. Muazzam servi ağaçlarıyla kaplı mezarlığın temizliği ve düzeni, servilerin sık ve devasa boyları, servilerin arasında hayalet gibi görünen çoğu kıymetli taşlardan yapılmış sayısız mezar anıtları, üzerlerindeki kitabeleri, erkek mezar anıtlarının tepesinde sarıklar, kadın mezar anıtlarının tepesindeki yumrular yabancı kültür ve medeniyete mensup olanlar için ilk dikkat çekici unsurlar olarak belirir. Üsküdar mezarlığı hakkında söz söyleyen hemen bir çok batılı

⁴¹ Nice ve Cannes

⁴² Koptev, *Vospominanie*, s.316.

⁴³ Koptev, *Vospominanie*, s.317.

gezginin naklettiği bir inancı tekrar eden Koptev “*Türkler çoğunlukla Asya tarafına gömülmeyi arzu ediyorlar. Çünkü kendileri de Avrupa tarafındaki hâkimiyetlerinin sağlam olmadığını itiraf ediyorlar*” diyerek aslında duymayı, inanmayı arzu ettikleri bir söylentiye okuyucularıyla paylaşma gayreti içerisine girer.

Üsküdar gezisinin ardından Koptev Boğaz’daki iskelelerden birine gelerek, burada kiraladığı kayıkla kaldığı gemiye döner. Akşama doğru geminin güvertesinden İstanbul’u, Sarayburnu’nu seyreden seyyah, güneşin batımında gökyüzündeki mor, kızıl ışınların mabetler üzerinde büyük bir çekicilik kattığı bu fevkalade manzaraya bakarak “*Eğer Ayasofya mabedinin tepesinde altın haç yükselmiş olsaydı, bu ışınlar bu fevkalade haçın üzerinde ne müthiş, ne efsunkâr parlıltı oluştururdu*” diyerek hayale dalar. İstanbul’daki bu son gecesini gemide Boğazın büyüleyici manzarası eşliğinde dostlarıyla sohbet ederek ve İstanbul gecelerinin tadını çıkararak geçirir. Zira ertesi gün gemi Odessa’ya hareket edecektir. Ortodoks Ruslar için büyük anlam taşıyan Ayasofya’yı son bir kez daha ziyaret edebilmek için yol arkadaşı Sergey İvanoviç’le birlikte sabah erken kalkmaya karar verirler. Ayasofya dışında Rus Nikolsk Hastanesi ve Panteleymonovsk Manastırı da ziyaret edilecek yerler arasındadır. Koptev romantik bahçe ve terasları ile dillere destan Büyükdere Rus elçilik sarayını da mutlaka görmek istediğinden Ayasofya ve Rus Kilise-manastırlarını ziyaret ettikten sonra Büyükdere’ye kadar kara yoluyla gitmeye karar verir ve bu durumu gemi kaptanına bildirerek, gemi, postaları almak için Büyükdere Rus elçilik sarayı önüne geldiğinde kendilerini almak üzere bir filika göndermesini rica eder.

İstanbul’da son gün, kararlaştırıldığı üzere sabah erkenden kalkılarak ilk önce Ayasofya ziyaret edilir ve burada “*gizli ibadet*” yapılır. Koptev, Ayasofya ile ilgili olarak; “*kısa bir süre sonra öyle bir an gelecek ki, biz Ortodoks Hıristiyanlar, ibadetlerimizi bu mabette gizli değil açık bir şekilde gerçekleştireceğiz*” arzu ve temennisi içerisinde mabedin tüm ayrıntılarını hafızasına kazımaya ve bütün benliğiyle bu kutsal mekânın manevi hazzını almaya çalışır. Ayasofya, Koptev’e şimdiye kadar ülkesinde iken hakkında okudukları, duydukları, gördüklerinin çok ötesinde bir sanat mucizesi olarak görünür.

15. İstanbul Rus Hastanesi ve Rus Kiliseleri

Rusların Balkanlarda, Ortadoğu’da ve tüm Ortodoks dünyasında daha etkili panslavist politikalar takip edebilmesinin birer aracı olarak 19. asrın ikinci yarısında İstanbul merkez olmak üzere çeşitli kurumlar oluşturdukları ve büyük bir çaba içerisine girdikleri görülür. Koptev’in İstanbul’da bizzat gözlemlerde bulunarak hakkında bilgi verdiği bu tip Rus kurumlarından

birisi 1875-76'da Rus elçisi Graf N.P. İgnatyev tarafından Pangaltı'da yaptırılmış olan Nikolsk Hastanesi⁴⁴ ve onun bünyesinde yer alan Bizans stilinde ayrı bir taş binaya sahip bulunan Nikolay Çudotvortz (Aya Nikola) Kilisesi'dir⁴⁵. Koptev'in ziyareti esnasında buradaki gözlem ve intibaları, aynı zamanda hastane hakkında o dönemde Rusya basınında çıkan bazı olumsuz söylentilere de cevap niteliği taşımaktadır. Burada gördüklerini şöyle anlatıyor:

“Atlı demir yolu boyunca Pera'nın sonunda en muhkem noktada kurulmuş olan Rus Hastanesine gittik. Hastane eski elçi Graf İgnatiev tarafından yaptırılmış olup, yazlık ve kışlık iki ayrı binadan oluşuyor. Avlunun ortasında küçük bir bahçesi bulunuyor. Kilise de dâhil bütün binalar duvarla çevrili. Hasta odaları yüksek, havalandırmalı ve hastaların rahat ve huzuru için gerekli diğer tüm donanımlara sahip. Her bir katta özel banyo ve son derece temiz bir mutfak bulunuyor. İkonaları harika bir kilisesi var ve o da olağanüstü temiz ve görünüşü itibariyle bizim kasaba kiliselerimizi andırıyor. İstanbul Rus Hastanesi hakkında matbuatta birkaç kez yazılar çıktı. Güya ağır bürokratik formaliteler dolayısıyla gariban Rusların buraya kabulü zor imiş ve buradan istifade edenlerin büyük bir kısmını yabancılar ve diğer inançlardan insanlar oluşturuyormuş. Ruslar ise kabul edilmeyormuş. (Yazılarda) Dikkat çekilen bu hususların doğruluğu şüphelidir. Bu hastaneyi ziyaret ettiğim sırada orada toplam 6 hasta buldum. Onlardan 5 tanesi Rus Ortodoks ve 1 tanesi Rum idi. Eğer arada sırada hastaneye yabancıları veya diğer inançtan olanları kabul ediyorlarsa da, bu durum ancak boş yerin çok olması halindedir. Yine hastaneye maddi kazanç sağlama maksadıyla değil sadece insani yardım maksadıyla hizmet veriyor. Hastane İstanbul Rus konsolosluğunun, elçimiz ve onun eşinin daimi olarak yakın denetimi ve gözetimi altındadır. Bu durumun hastanede tertip ve düzenin hüküm sürmesinin ve gerekli adaletin sağlanmasının en sağlam garantisi olduğunu düşünüyorum. Bu meyanda şunu belirtmek lazım ki, Kutsal Topraklara ve Afon'a giden sıradan Rus hacılar Afon Kiliseleri⁴⁶ bünyesinde konaklıyorlar, herhangi bir hastalık durumunda ise hastalığı bizzat kilisede geleneksel usullerle tedavi etmeyi yeğlediklerinden hastaneye gitmiyorlar. Ancak güçlerinin tükendiği son noktada hastaları hastaneye götürüyorlar”⁴⁷.

⁴⁴ Bu hastane hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., V.P. Şepotyev, *Dvatzatipiyatiletie Russkoy Nikolayevskoy Bolnitsı v Konstantinopole*, Petersburg 1900.

⁴⁵ M.V. Şkarovskiy, “Russkie Pravoslavnye Obşını v Turtzii”, *Vestnik PSTGU*, II:1(30),2009, s.21.

⁴⁶ İstanbul'daki Rus kiliseleri Fener'e değil de Afon (Aynoroz)'a bağlı bulunduğundan *Afon Kiliseleri* diye adlandırılıyordu.

⁴⁷ Koptev, *Vospominanie*, s.322-323.

Koptev'in İstanbul'daki Rus kurumları hakkında verdiği bilgiler arasında Galata hanları ve bunların çatı katlarında kurulmuş olan kiliseler dikkat çekicidir. Günümüzde çevre halkının deyimiyle "Apartman kiliseler" ya da "çatı kiliseler" adıyla bilinen ve Karaköy Meydanı'ndan Tophane istikametine uzanan Mumhane Caddesi'nde bulunan bu yapılar toplam üç adet olup hacı olmak maksadıyla İstanbul üzerinden Afon ve Kudüs'e giden Rusların konaklaması ve ibadet ve iaşelerine yardımcı olmak üzere 1870'li yılların başında kurulmuştur. Günümüzde Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlı olan bu kilise manastırlar o dönemde Afon (Aynoroz) Manastırlarına bağlı olduğundan Afon manastır-hanları adlandırılıyordu. Her biri birer konaklama kompleksi biçiminde düzenlenmiş olan bu binaların alt katları haç yolcularının konaklaması için düzenlenmiş, çatı katları ise etrafı teras ve galerilerle çevrilmiş, Rus mimarisi tarzında soğan başlıklı kiliseler haline dönüştürülerek hac yolcularının kendi dillerinde ibadetlerini yerine getirmesi amaçlanmıştır.⁴⁸ Galata'daki bu kiliseler toplam 3 tane olup Panteleymonsk, Andreyevsk ve İlinsk kiliseleridir. Panteleymonsk kilisesi 1879'da faaliyete geçmiş olup, ilk papazı Shiieromonah Paysiy⁴⁹ (Balabanov) idi. Koptev'in geldiği tarihte halen Paysiy görevi başındaydı. Yine aynı tarihte İlinsk Kilisesi ibadete açıldı. Geçirdiği bir yangından sonra 1888-90 yıllarında yine aynı yerinde yeniden inşa edilen Andreyevsk manastır-hanının çatı katında Andreyevsk Kilisesi ibadete açıldı. Koptev'in geldiği tarihlerde bu kiliseler ibadete açık bulunuyordu⁵⁰.

Koptev bu kiliseler içerisinde bizzat ziyaret ettiği, gözlemlerde bulunduğu Panteleymonsk Kilisesi ve onun meşhur papazı Paysiy hakkında şu bilgileri veriyor:

⁴⁸ Şkarovskiy, *a.g.m.*, s.21-22.

⁴⁹ Paysiy 1832'de bir Kazaçi ailenin çocuğu olarak Orenburg'da doğmuş, koyu bir Hıristiyan olarak yetiştirilmiş, 1850-1862 yıllarında Orta Asya'ya yapılan Rus askeri seferlerine katılmıştı. Türkistan'ın işgaline gönderilen bir Kazaçi askeri iken 1866'da Afon (Aynaroz) Panteleymonovsk Manastırı'na girmiş, 1876'dan itibaren ise İstanbul Rus kiliselerinin papazı olarak tayin edilmişti. İstanbul'a gelen diplomat, rahip, tüccar, sıradan gezgin hemen herkese büyük yardımları dolayısıyla Rusya'da büyük bir popülaritesi olan Paysiy sayesinde İstanbul Rus kiliseleri adeta bir Rus Merkezine dönüşmüş, Rusya'nın İstanbul'daki "Kilise Elçisi" olarak anılmaya başlamıştı. İstanbul'un ele geçirilmesini ve Ayasofya'ya hacın dikilmesini hayal eden Paysiy'nin 1877-78 Osmanlı-Rus harbinde Rus elçiliği ile işbirliği halinde büyük gayretleri olmuştur.

⁵⁰ Birinci Dünya Savaşı başlarında bu misafirhaneler ve kiliseler kapatıldı. Mal ve mülklerinin bir kısmı yok oldu. 1918'de yeniden açılan bu mabetler o dönemde bilhassa Bolşevik ihtilali sonrası İstanbul'a gelen Rus mültecilere bir sığınma vazifesi gördü ve yeniden canlandı. Günümüzde Panteleymonsk ve Andreyevsk kiliselerinde Pazar ve bayram günlerinde kilise-slav dilinde düzenli olarak ibadet yapılıyor.

“Afon Kiliseleri üç tanedir. Bunlar Panteleymonsk, Andreyevsk ve İlinsk. Biz sadece Panteleymonsk'u ziyaret etmeye karar verdik. Çünkü bu kilise diğerlerinden daha temiz, daha geniş ve daha donanımlı idi. Hacılar için en uygunu olanı bu kilisedir. Oraya Rus hastanesini ziyaretin ardından gittik. Bu kilise Galata'da pislik içerisindeki iki sokağın kesiştiği, tiksindirici bir ara sokağın tam karşısında yer alan müstakil bir binada kurulmuş. Bina 4 katlı olup, oldukça geniş. Mimari bakımdan bina daha çok Avrupai sitede inşa edilmiş. İlk üç katında temiz, havadar odalar bulunuyor. 4. katta hacıların her gün kendi ana dillerinde ibadet vazifelerini yerine getirebilecekleri mükemmel bir kilise kurulmuş. Bu kilisenin papazı, ismi artık tüm Rusya'da bilinen O. Paysiy'dir. Paysiy Rus hacılara İstanbul'a geldikleri andan itibaren, gemiye dönüşleri anına kadar tam bir dikkat ve nezaketle hizmet ediyor. Yatak odaları temiz ve aydınlık. Kadın ve erkekler için 10-15 kişi kapasiteli ayrı yatak odaları mevcut. Odalar hasır minderler, kilim ve yastıklarla tefriş edilmiş. 25 adedin üzerinde ayrı odalar ve bu odalarda 1-4 kişilik yataklı demir ranzalar bulunuyor. Odalarda gerektiği kadar sandalye ve sehpa mevcut. Bazı odalarda ise alelade divanlar bulunuyor. Bütün pencereler storlu. Her şey nezih ve derli toplu. Bana burada yumuşak beyaz ekmekle birlikte çay ikram ettiler. Her şey düzenli ve temizdi. Burada küçük bir odadan kemerle ayrılan bir genel yemekhane mevcut. Orada ikonlar asılı bulunuyor. Yemek esnasında azizlerin yaşam öyküleri okunuyor. İsteyenlere (oruçlu olanlara) yemekler etsiz ikram ediliyor. Hiç kimseden belirli bir ücret talep edilmiyor. Herkes kendi imkânları nispetinde dilediğince ücret ödüyor. Yemekhane rahipler tarafından son derece temiz tutuluyor. Bütün binanın havası, pis sokaklarda bulunmasına rağmen oldukça temiz ve yine geleneksel mimari gereği avluda bulunan bütün helalar olağanüstü derecede temiz tutuluyor ki, bu durum Doğu'da pek az rastlanan bir durumdur. Genel konforu dışında Panteleymonsk Kilisesi'nin dikkate değer bir özelliği binanın 4. katının tüm çevresini kuşatan galerileridir ki, bu durum hacılara tarifi imkânsız temiz havanın doya doya tadını çıkarmalarını sağlıyor. Çünkü manastır-han Galata'daki diğer binalardan daha yüksek. Temiz havanın dışında bu galerilerden İstanbul'un, Boğaz'ın ve Haliç'in olağanüstü manzarası gözler önüne seriliyor. Ben Filistin'de iken İstanbul'da bulunmuş olan dindar kimselere sorduğumda, onlardan hiçbirisi İstanbul'da buldukları sırada hem Panteleymonsk hem de diğer manastır-hanlar hakkında olumsuz bir şey söylemediler. Ancak Panteleymonsk hakkında büyük bir övgüyle bahsettiler”⁵¹.

⁵¹ Koptev, *Vospominanie*, s.323-325.

Koptev burada rahip tarafından Afon Panteleymenov Manastırı adına kutsal Meryemana ikonuyla kutsandıktan sonra vedalaşarak ayrılır ve Büyükdere’de kendilerini alacak olan gemiye yetişmek için karayoluyla o istikamete yönelir. Bu arada İstanbul’a dair son gözlem ve tespitlerde bulunur. Bunlardan bir tanesi hemen birçok seyyahın mutlaka bahsettiği Kız Kulesi (Leandra Başnya)’dır.

“Görünüü, manzarası bakımından dikkate değer yerlerden birisi, İstanbul’da bulunduğumuz süre içerisinde her zaman gözümüzün önünde olan Boğaz’daki küçük bir adadır ki, bu adayı anmadan olmaz. Bu küçük adacıkta Leandra adında küçük bir kule inşa edilmiş. Bu ada Boğaz’ın gök mavisi suları arasında her seyyahın dikkatini çeker ve çeşitli rivayetlerle ilişkilendirilir. Aslında bu, Boğaz’a ve İstanbul limanına girişı kapatan eski kalelerin kalıntısıdır”⁵².

16. İstanbul Sokakları, Sokak Köpekleri

İstanbul’un sokakları ve caddeleri, evleri, sokak köpekleri, hemen birçok seyyahın İstanbul imgesinin belli başlı öğeleridir. 19. asırda gerek Avrupa’da gerekse Rusya’da büyük şehirler artık modern ve çağdaş bir görünüme sahip olduğundan İstanbul’a gelen seyyahlar Osmanlı payitahtını değerlendirirken bu şehirlerle mukayese yoluna giderler. Meydanlar, caddeler, parklar, kültürel ve sanatsal yapılar aranır, şehrin, sokakların temizliği, tertip ve düzeni gözlemlenir ve İstanbul’a yönelik eleştirel yaklaşımlar çoğunlukla bu noktalarda yoğunlaşır. Koptev İstanbul’un sokakları ve caddelerinden bahsederken olumsuz bir tablo ortaya koyar. O’na göre sadece Pera’da iki cadde bir parça Avrupa şehirlerini andırır. Bunlardan birisi, Avrupai mimaride yapılmış evleri, başta Rus sefarethanesi olmak üzere yabancı elçilere ait sefarethaneler, küçük park bahçeler ve birkaç Avrupai tarzda mağazalarıyla Pera caddesidir. Diğerisi ise Ayasofya’dan uzanan ve Ermenilerle meskun bulunan küçük bir caddedir. Bunların dışında kalan tüm sokak ve caddeler müthiş bir pislik içerisinde olup etrafa dayanılmaz kokular saçmaktadır. Evler, tahtalarla birbirine tutturulmuş baraka kulübeleri andırır. Birbirine iliştirilmiş makarna kutularına benzetilen bu evler, avlusuzdur ve yine birbirine yapışık vaziyettedir. Herhangi bir yangın çıkması durumunda belki bütün şehrin birkaç saat yanabileceğini belirten Koptev, İstanbul sokaklarının darlığı ve evlerin avlusunun olmaması dolayısıyla yangını söndürmenin de hiçbir imkânı olmayacağını ifade eder.

Sokak manzaralarına işaret eden seyyah, sokakların vazgeçilmez unsuru, hatta asıl sahibi diye tarif ettiği sokak köpeklerine dair ilginç gözlemler

⁵² Koptev, *Vospominanie*, s.326-327.

yapar ve pisliğin hüküm sürdüğü sokakların tehlikelerine işaret eder. Şehrin aydınlanma sistemi, kaldırımların hali, ulaşım araçları ele alınır. Türklerin yaşantısı, yabancılara ve bilhassa Ruslara karşı Türklerin tutum ve davranışları dile getirilir:

“Türklerin tüm hayatı sokakta geçiyor. Orada çalışıyorlar, orada dinleniyorlar, orada yiyip içiyorlar, sohbet ediyorlar ve alışveriş yapıyorlar. Eski püskü eşyalar ve çöpler, aylak aylak dolaşan adi ve iğrenç köpek sürülerinin dolaştığı sokağa atılıyor. Tüm bunlar dar sokaklarda müthiş bir pislik oluşturuyor ve etrafa iğrenç kokular saçıyor. Halkın köpeklerle yaklaşımı şaşkınlık verecek niteliktedir. Birçok yerde, köşede beride taştan oyuk tekneler konulmuş ve bu tekneler içinde köpekler için sürekli su bulunduruluyor. Köpekler tarafından sokakların parsellenmiş olması dikkat çekici. Köpekler kendi bölgelerini gayretlice koruyorlar. Yabancı bir sokağa giren köpeğin işi oldukça zor. Derhal kovalamaca başlıyor. İstanbul'da gezerken, yabancı bir bölgeye giren köpeğe diğerlerinin nasıl saldırdığına şahit olduk. Bu köpekler sahipsiz ve dolayısıyla sadakalarla besleniyorlar ya da sokağa atılan çöp ve pislikleri karıştırarak kendilerine yiyecek buluyorlar. İstanbul köpekleriyle ilgili bir başka şey ise; müthiş sığağa, havasızlığa ve yarı açlığa rağmen kuduz hastalığına rastlanmamasıdır. Böyle bir tehlike olması halinde birbiriyle dalaşan tüm köpekler, vatandaşlara varana kadar bu hastalığı bulaştırır. İşte o zaman Pastör sistemi bile çaresiz kalırdı. Bu arada İstanbul sokaklarında müthiş bir pislik ve koku hüküm sürerken, camiler ve camilerin çevresi, mezarlıklar ve bahçeler ise temiz tutuluyor, buralar tam bir tertip ve düzen içerisinde bulunuyor. Bütün şehir gazla aydınlatılıyor. Şehrin her tarafında olmamakla birlikte kaldırım taşları döşeli fakat oldukça özensiz bir halde bulunuyor. *Lando*, *kareta* ve *kolyaska* gibi Avrupalı ekipajlarla ulaşım yapılıyor. Türk halkı Hıristiyanlara ve özellikle de Ruslara sempati ile yaklaşıyor. Şahit olduğum gibi, camilerde, pazarlarda ve sokaklarda tercüman vasıtasıyla Türklerle temas kurulduğunda, bizim Rus olduğumuzu anlayınca sorularımıza her zaman memnuniyetle cevap veriyorlar ve sürekli ‘Moskof-yakşı, karoş’ (Ruslar iyi insanlardır) diye ekliyorlar. Türkler hakkında bu değerlendirmeleri, Kudüs'teki hacılarımızdan da duymuştum”⁵³.

17. Büyükdere Yolu ve Rus Elçiliği

Koptev ve yol arkadaşları Büyükdere'ye hareket etmeden önce, son kez İstanbul panoramasını seyrederler. Ayasofya'ya yüzlerini dönerek haç çıkardıktan sonra, önce kayıkla Galata sahiline, oradan da bindikleri harika bir Lando ile Boğaz paralelinde Galata ve Tophane sokaklarından yollarına

⁵³ Koptev, *Vospominanie*, s.328-329.

devam ederler. Dönemin padişahı Sultan Abdülhamit'in daimi ikametgâhı olan Yıldız Köşkü'nün yanından geçerek, Büyükdere'ye giden iki tarafı çınar ağaçlarıyla süslü şose yola çıkarlar. Ancak güzergâhta dikkat çekici hemen hiç bir şey yoktur. Bölgenin büyük kısmı boş ve ıssızdır. Boğaza inildiğinde ancak bahçeli sayfiyeler göze çarpmaktadır. Yabancı sefaretlerin yazlık konakları Büyükdere'nin en göze çarpan yapılarıdır. Bunlar içerisinde ise Rus Sefarethanesi, Rusların özel günlerinde bahçe partilerinin verildiği dillere destan muhteşem bahçe ve teraslarıyla İstanbul'a gelen yabancıların en fazla görmek istediği yerlerden birisidir. Rus Sefarethanesi hemen birçok seyyahın hatıralarında temas edilen Boğazın nadide güzellikleri arasındadır. Rus gezginler için konumu ve anlamı tabii ki bambaşkadır. Koptev hem sefarethaneyi görmek hem de kendisine yardımları dokunan dost ve ahbablarıyla vedalaşmak üzere geldiği sefarethaneyi ve sonrasında İstanbul'dan ayrılış anlarını şöyle anlatır:

“Boğaz'daki en güzel yerlerden birisi elçimizin yazlık sarayıdır. Katlı, müstemilatlı ahşap bir yapıdır. Tam sahilde yer almaktadır. Yeşilliklerle kaplı bahçesinin etrafı harika bir parmaklıkla çevrilidir. Binanın tepesinde Rus imparatorluk arması bulunuyor. Müstemilatlı bu yapı çeşitli türde ağaçlardan oluşan, asırlık çınar ve servilerin hüküm sürdüğü muhteşem bahçesiyle gölgeleniyor. Bahçesi oldukça sarp tepe boyunca teraslara yerleşmiş vaziyettedir. Bütün bu mekân geçen asırda Rus yöneticiler tarafından zengin bir İngiliz'den satın alınmıştır. Boğazın bu noktası hem tabiatının güzelliği hem de havası bakımından hiç şüphesiz en güzel yeridir. Burada Karadeniz'den esen serin kuzeydoğu rüzgârları dolayısıyla yakıcı yaz sıcakları hissedilmiyor. Muazzam gölgelikli bahçesi yakıcı güneş ışınlarına karşı daimi bir koruma sağlıyor. Büyükdere'ye gitme maksadımız, buranın görülmeye değer yerlerini seyretmenin dışında, bir de sevgili A.A.S. ile vedalaşmak ve bize gösterdiği alakadan dolayı bir kez daha teşekkürlerimizi sunmak idi. O benim İstanbul seyahatim esnasında her türlü tavsiyelerde bulunmuştu. İyi kalpli Rus dostlarla görüşmek, özellikle de yabancı bir memlekette her zaman mutluluk vericidir. Bahçeleri etraflıca gezip, farklı noktalardan Boğaz keyfi alarak, Asya sahili tarafında Boğazı kuşatan manzaraları seyrettikten sonra alt teraslardan birine indik. Terasta başta Rus semaveri olmak üzere çay servisi kurulmuş bir masa bulunuyordu. Bardaklarda aromalı çay ve masa başı sohbetiyle zamanın nasıl aktığı anlaşılamadı. Ve işte uzaktan duman görüldü ve onun ardından gemimizin düdüğü sesleri yankılandı. Gemi elçimizin sarayının hemen karşısında durdu. Geminin filikası hızlı bir şekilde bize yaklaştı ve biz sevgili ev sahibimizle mutlu bir şekilde vedalaştık. Ardından Odessa'ya gitmek üzere hazır olan esrareniz gemimiz Odessa'ya geçtik. Büyükdere'den Karadeniz çıkışına kadar olan mesafe kısa. Yaklaşık ¾ saat sonra Boğaz kalelerini geçtik ve

Karadeniz'e girdik. Bütün yolcular artık ağır ağır gözden kaybolan Boğaz manzarasının son kez tadını çıkarmak için güvertede idi⁵⁴.

Sonuç

Koptev'in İstanbul notlarının en dikkate değer kısımlarından biri 19. asrın sonlarında İstanbul'da Rus varlığını ortaya koyan anlatımlarıdır. Galata'da Rus-Ortodoks hacıların konaklaması için yaptırılmış olan hanlar, tefrişatıyla birlikte yatak odaları, temizlik ve düzeni, yine bu hanların çatı katlarındaki kiliseler ve burada vazifeli din adamlarına dair verilen bilgiler seyyah notlarının dışında başka literatürde pek rastlanamayacak niteliktedir. Rus elçisi İgnatiyev tarafından onun elçiliği döneminde Pangaltı'da yaptırılmış olan Nikolsk Hastanesi, hastanenin mimari özellikleri, müstemilatı, mutfağı, hasta odaları, kilisesi, tertip-düzeni, ziyareti sırasında hastanede yatan hastalara varıncaya kadar detaylı bilgiler vermiştir.

Koptev Ortodoks bir din adamıdır ve seyahatinin asıl maksadı Kutsal topraklara giderek hac vazifesini yerine getirmek olduğundan kısa bir süre konakladığı İstanbul'da ziyaret ettiği mekanların başında mabetler yer almıştır. Osmanlı başkentinde bir Rus Ortodoks hac yolcusunun İstanbul'un mabetlerine dair gözlem ve intibalarını ortaya koyması bakımından hatıraları önem arz eder. Bizans devrinden kalan ve Hıristiyanlarca kutsiyeti son derece yüksek olan Ayasofya başta olmak üzere, Balıklı Ayazması, Vlahernsk Şapeli, Kariye Camii Koptev'in öncelik verdiği mekanlar arasındadır. Bunun yanı sıra yine din adamı olması dolayısıyla ve belki de kiliseler, Osmanlı döneminde camiye dönüştürülmüş olan kilise-camiler ve camiler arasında bir mukayese yapma merakından olsa gerek Sultan Ahmet, Fatih ve Süleymaniye camilerini de ziyaret etmiştir. Koptev ziyaret ettiği camilerin mimari özellikleri, tefrişatı, tertip ve düzeni hakkında olumlu yaklaşımlar sergilemekle birlikte, camilerin yapımında Ayasofya mimarisinin örnek alındığını belirtir ve bunlar içerisinde mimari yapısı ve zerafetiyle göz kamaştırıcı bulunduğu Süleymaniye Camii ile Ayasofya arasında bir mukayese yaparak Ayasofya'nın daha ihtişamlı olduğuna karar verir. Kariye Camii'nin meşhur mozaikleri, Balıklı Ayazması hakkında naklettiği rivayetler, bilinenin tekrarı niteliğindedir. Ayasofya'nın camiye çevrilmiş olmasına her Rus gezgin gibi sitem eden Koptev, Rusya'nın İstanbul'u ele geçireceği ve yeniden bu kutsal mabedin burçlarına haçın dikileceği ümit ve arzusu içerisindeydi.

Camilerin girişinde görevlilerin bulunduğu ve yabancılardan bahşiş adı altında para talep edildiği, hatta bu konuda pazarlık bile yapılabildiği dikkat

⁵⁴ Koptev, *Vospominanie*, s.330-331.

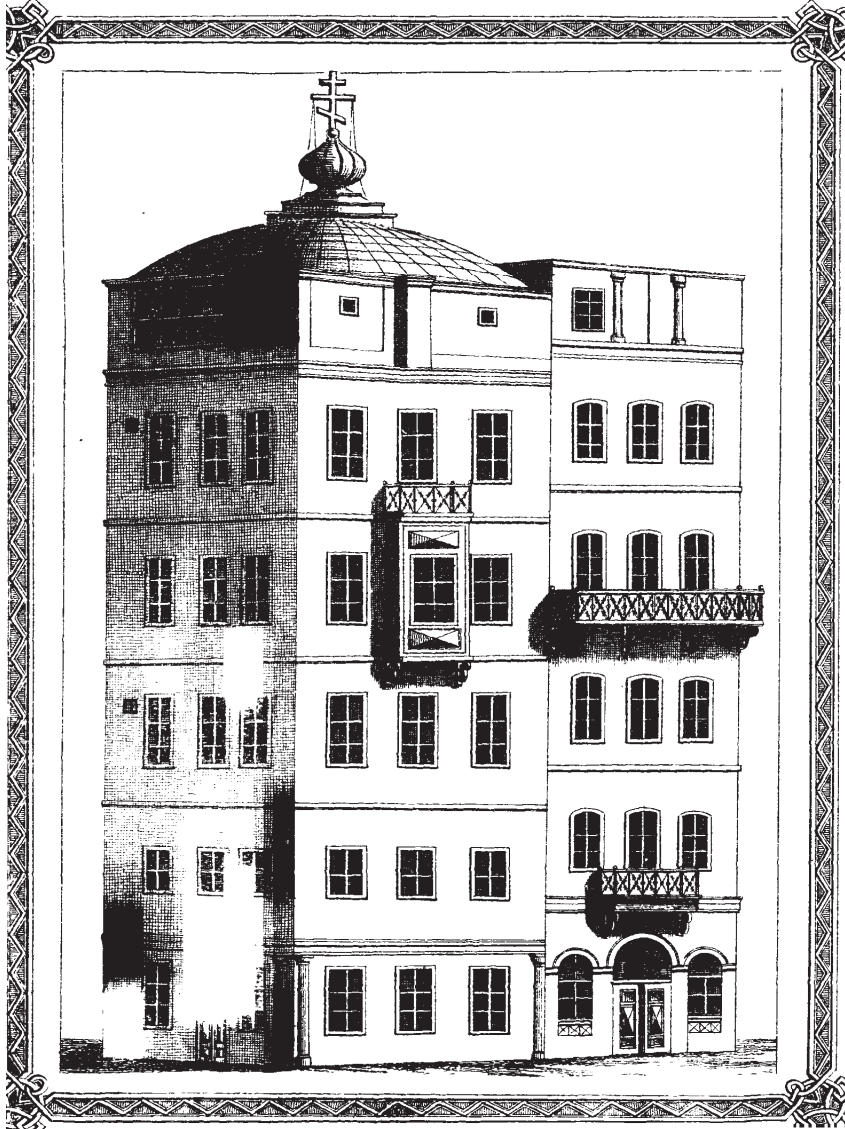
çekici bulunmuştur. Camiye girişte yabancılardan ayakkabıların çıkarılması istendiği ya da ayakkabının üzerine giyilmesi için para karşılığında galoş satıldığı da yabancılara ilginç gelen kaideler arasındadır. Gerçekliği tartışılabilir olan bir hususa temas eden Koptev, Ayasofya mozaiklerinden kopan parçaların cami görevlileri tarafından kapıda yabancı ziyaretçilere satıldığını, kendisinin de bu kutsal mabetten bir hatıra olmak üzere birkaç parça satın aldığını belirtir.

Saraylar içerisinde Topkapı, Dolmabahçe, Beylerbeyi ve Çırağan sarayları hakkında gözlem ve değerlendirmeler yapan Koptev, sarayların o dönemdeki vaziyetini ortaya koyarken, buralarda karşılaştığı ya da gözlemlediği bazı ilginç ayrıntılara da yer verir. Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Saadet Dairesi'nin yabancılar tarafından gezilmesine izin verilmemesi ve bu konuda saray görevlilerinin hassasiyetlerini yansıtmaması, tahttan indirilmiş olan V. Murat'a ev sahipliği yapan Çırağan Sarayı'nın son derece dikkatle korunuyor olması gibi. Başta Topkapı Sarayı olmak üzere sahip olduğu zarif köşkleri, terasları, İstanbul'a hakim manzaraları ile Osmanlı sarayları Ruslarda derin hayranlık bırakmıştır. Hemen birçok batılı seyyah gibi Koptev de Osmanlı'nın saray hayatı ile ilgili önyargılarla gelmiş olduğundan şahit olduğu sadelik karşısında şaşkınlık ve hayal kırıklığı yaşamıştır.

Koptev kısa süreli de olsa İstanbul'un Asya tarafında bulunmuş, Üsküdar, Kadıköy gibi semtlerini de görme imkanı bulmuştur. Adalar ise kokulu çam ormanları, büyüleyici manzarası, tarihi özellikleri, kilise ve manastırlarıyla her Rus gezgin gibi Koptev'in de hatıralarında derin izler bırakmıştır. Koptev adalara dair; sokakları, evleri, halkı, tabii güzellikleri vs. hakkında genel bilgiler vermekle birlikte adaların hemen birçok seyyahın bilmediği ya da göz ardı ettiği bazı özelliklerine de temas etmiştir. Bilhassa Heybeli Ada ve Büyük Ada'da Türk-Rus harplerinde esir düşen ve hayatları bu adalarda sona eren Rus askerleri anısına yapılan anıtlar hakkında verdiği bilgiler onun hatıratının önemli ayrıntıları arasındadır.

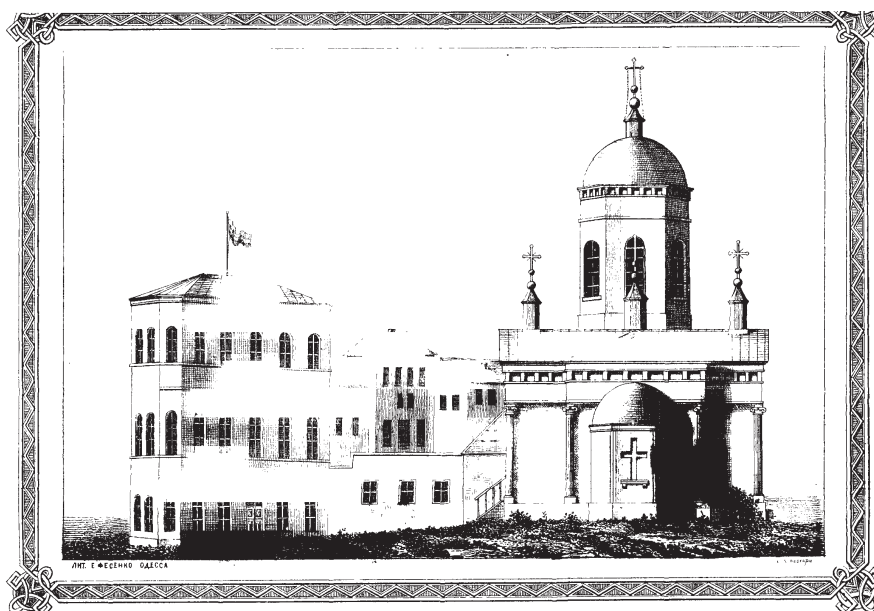
KAYNAKLAR

- ANTONİ, *Putevoditel Po Konstantinopolyu. Opisanie Zameçatelnih i Svyatih Mest*, Odessa 1884.
- FİLİPPOV, S.N., *Konstantinopol, Ego Okresnosti i Printsevi Ostrova*, Moskva 1893.
- İNANIR, Emine., *Rusların Gözüyle İstanbul*, Kitabevi, İstanbul 2013.
- KOPTEV, A., *Vospominanie o Poezdke v Konstantinopol, Kair i Ierusalim v 1887 Godu*, S.Peterburg 1888.
- KÖSE, Osman., *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, TTK, Ankara 2006.
- MİHAYLOV, İvan., *Puteşestvie Moskovskago Kuptsa Trifona Korobeynikova s Tovarişi Vo İerusalim, Egipet i Sinadskoy Gore, Predpriyatoe v 1583 godu*, Moskva 1826.
- LUKYANOV, İ., *Puteşestvie v Svyatuyu Zemlyu Moskovskago Svyaşennika İoanna Lukyanova 1710-1711*, Moskva 1862.
- MATVEYEVSKİY, P.A., *Hram Svyatoy Sofii v Konstantinopole*, S. Petersburg 1869.
- Muahadat Mecmuası*, III, TTK, Ankara 2008.
- Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi, Ahmet Cavit Bey'in Müntehâbâtı*, Haz. Adnan Baycar, İstanbul 2004.
- Puteşestvie İğumena Daniila Po Svyatoy Zemle v Naçale XII-go Veka (1113-1115)*, Red. A.S. Norova, S. Peterburg 1864.
- SEZER, Hamiyet., *Osmanlı İmparatorluğunda Seyahat İzinleri (18-19. Yüzyıl)*, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.21, S.33, Ankara 2003, s.105-124.
- SLADKOPEVTSOV, Petr., *O Sostoyaniy Konstantinopolskoy Tserkvi Pod İgom Turok v Pervie Poltora Veka So Vremeni Vzyatiya Konstantinopolya Magometom II*, Sanktpeterburg 1861.
- SOKOLOV, İ.İ., *Konstantinopolskaya Tserkov v XIX Veka*, C.I, S. Peterburg 1904.
- ŞEPOTYEV, V.P., *Dvatzatipiyatiletie Russkoy Nikolayevskoy Bolnitsı v Konstantinopole*, Petersburg 1900.
- ŞKAROVSKİY, M.V., "Russkie Pravoslavnie Obşını v Turtzii", *Vestnik PSTGU*, II:1(30) 2009.
- VİLİNSKİY, S., *Vizantiysko-Slavyanskoe Skazanie o Sazdanii Hrama Sv.Sofii Tsaregradskoy*, Odessa 1900.
- YUVAÇEV, İ.P., Yuvaçev, *Palomniçestvo v Palestinu K Grobu Gospodnyu: Oçerki Puteşestviya v Konstantinopol, Maluyu Aziyu, Siryu, Palestinu, Egipet i Gretziyu*, Petersburg 1904.

EKLER***EK/1- Aziz İli Kilise Hami**

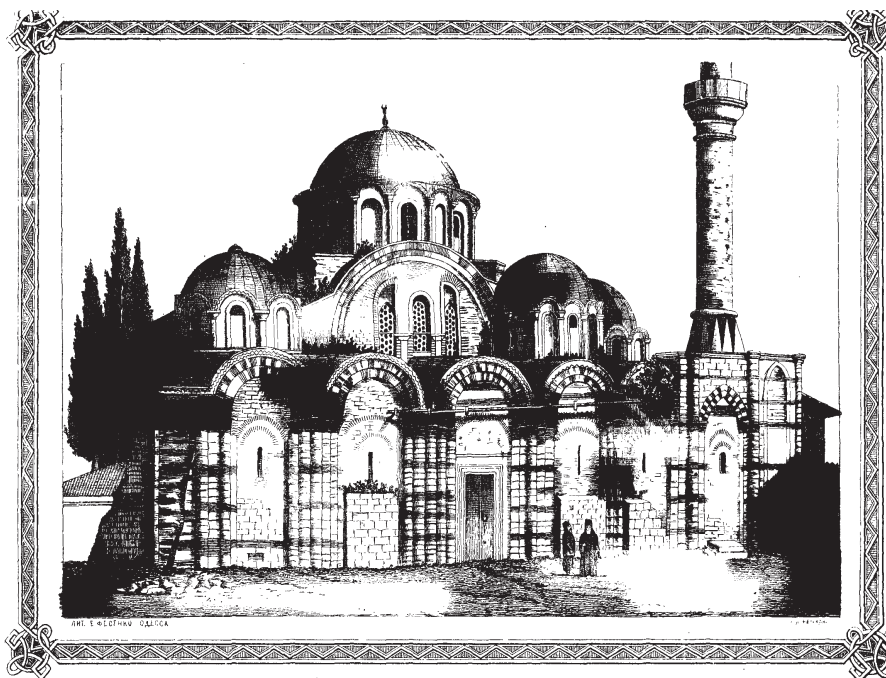
*) Цвинское подворье, видъ котораго здѣсь приложенъ, съ церковью во имя Св. Пророка Изіи, находится близъ русской почты и

ЕК/2- İstanbul Rus Hastanesi

Русская больница въ Константинополѣ.

EK/3- Karie Cami

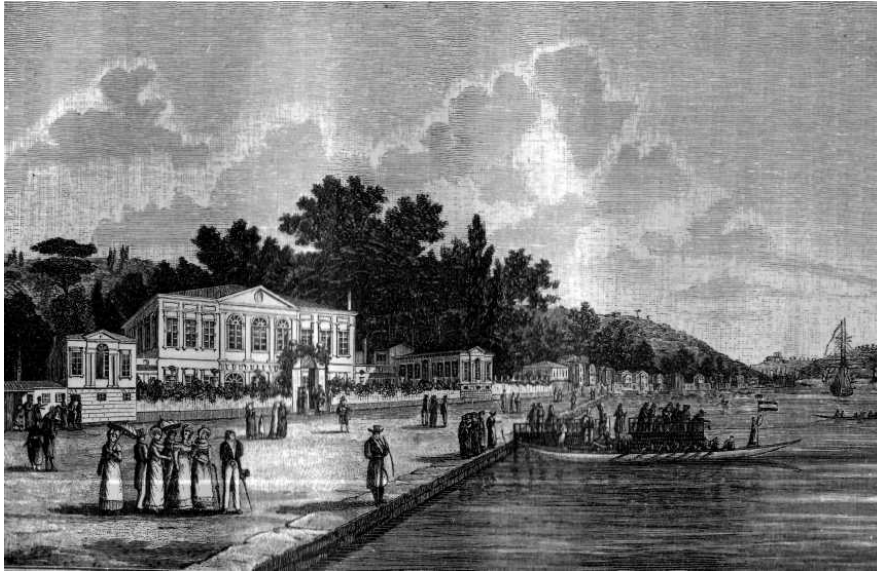

12. Обитель.—Бахріе-джаміи (стр. 44).

EK/4-Balıklı Ayazması

24. Живоносный источник «Балуглы» (стр. 87).

EK/5-Büyükdere Rus Yazlık Sefarethanesi

Дом русского посольства в Константинополе в конце XVIII столетия.